EME

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK
220

SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR

BORCSA JÁNOS, BODOR ANDRÁS, PÉNTEK JÁNOS, BERTA ÁRPÁD, BAKK PÁL ÉS SENGA TORU TANULMÁNYAI

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR 1994

EME

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK
220

SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR

BORCSA JÁNOS, BODOR ANDRÁS,
PÉNTEK JÁNOS, BERTA ÁRPÁD, BAKK PÁL
ÉS SENGA TORU TANULMÁNYAI

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR 1994

EME

Megjelent
a Soros Alapítvány támogatásával

Szerkesztette
Borcsa János

Felelős kiadó Sipos Gábor

Szedte a COMPREX KFT. KOLOZSVÁR

Nyomta a Református Egyház Misztótfalusi Sajtóközpontjának
nyomdája. Felelős vezető Tonk István
1994

ISBN 973-96946-1-6

„Csodálatos magyar elme volt, agyában annyi nyelvismeret felhalmozva, aminő az egész világon kevés embernél fordult elő."

György Lajos

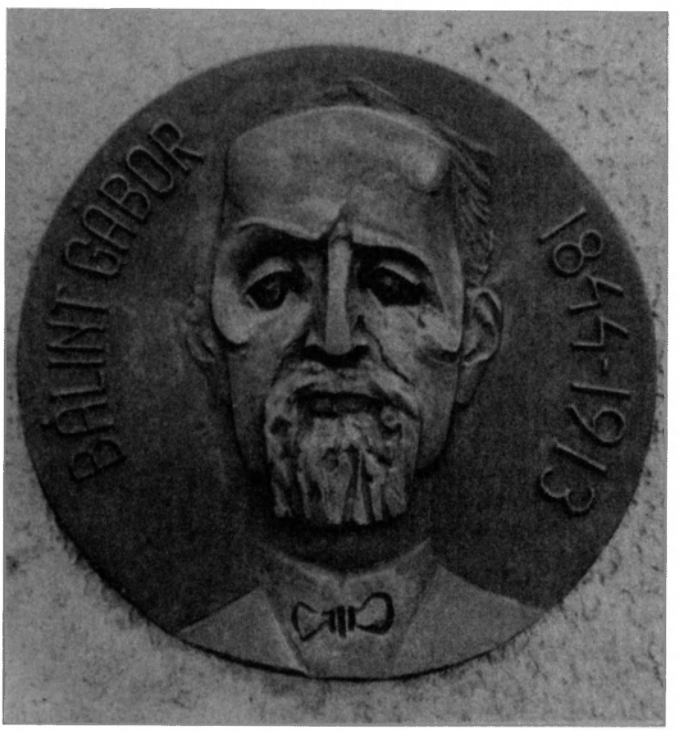

Vetró András alkotása
(1994)

EME

EZEN A TELKEN ÁLLOTT
SZENTKATOLNAI
Dr. BÁLINT GÁBOR
1844 – 1915
ORIENTALISTA NYELVTUDÓS
SZÜLŐHÁZA
ÁLLÍTTATTA A SZÜLŐFALU

Borcsa János

Elöljáróban

Amikor az 1994. esztendő elején Bálint Gábor születésének 150. évfordulójáról esett szó, azt gondoltuk, hogy a szülőfalunak, *Szentkatolnán*ak kell megtennie azt a lépést, amelynek nyomán egyrészt sor kerülhet a hírneves és hányatott életű földi halandó alakjának, arcvonásainak megörökítésére, hogy az idővel dacoló szervetlen anyagból készült alkotás emlékeztesse a szülőfalut s az erre járó érdeklődőket a magyar tudományosság egyik markáns egyéniségére, másrészt pedig e lépés nyomán lehetővé válik az életében oly sokat vitatott vagy éppen elhallgatott és kiközösített tudós férfiú nézeteinek, tudományos munkásságának elfogulatlan számbavétele.

És íme, eljött a nap, amikor szerényen jelenthetjük: a könnyen felejtő utókort, az újabb és újabb nemzedékeket immár *Vetró András* kézdivásárhelyi szobrászművész bronzból készült domborműve emlékezteti Szentkatolnán a rendkívüli tehetségű nyelvtudós mongolos arcvonásaira, Bálint Gábor munkásságáról pedig a legavatottabbak, *Bodor András* történészprofesszor és *Péntek János*, a nyelvtudományok doktora tart most előadást, s mintegy kiegészítésként, egy teljesebb kép megrajzolása igényével, az életút helyi vonatkozásairól beszél nekünk *Bakk Pál* helytörténész, szentkatolnai nyugalmazott tanító.[1]

Indokolandó ama döntés megszületését, miszerint mind az emléktábla-avatásnak, mind e tudományos ülésszaknak Szentkatolnán kell megtörténnie-lezajlania, megjegyezném, hogy Bálint Gábor nemcsak a születés véletlenszerűsége révén tartozik falunkhoz, mert hiszen tudomásunk van arról is, hogy például a rokoni látogatások mellett itt dolgozott — önkéntes, közel másfél évtizedes száműzetéséből hazatérve — egyik fontos munkáján is, a tamil tanulmányokon. *György Lajos*, életének és munkásságának alapos ismerője, akinek diákévei immár a nemzetközi keletkutatás területén is elismerésnek örvendő professzor utolsó aktív éveire esnek, nem is hagyta említés nélkül ezt a már-már csodának tekinthető adalékot. „Isten tudja — mondotta emlékbeszédében —, még mikor ismétlődik meg, hogy valaki egy székely falu csöndjében délindiai dravida-mongol-magyar etimologizálással foglalkozzék!"

Bátorítást adott számunkra, bizalmunkat erősítette, hogy az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* idei évi rendezvényei között kiemelt helyen szerepelt Bálint Gábor születésének megünneplése. Rendezvényünk tervét kezdettől támogatta továbbá a Babes-Bolyai Tudományegyetem *Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke*.[2]

Ötven évvel ezelőtt, 1944-ben, a százéves születési évfordulót csak a háborús frontátvonulás után, azon év decemberében lehetett megülni Kolozsvárott, amikor is az Erdélyi Múzeum-Egyesület felolvasóülésén *György Lajos* idézte meg Bálint Gábort, az embert és tudóst, ihletett, személyes élményektől fűtött és az életművet a teljesség igényével feltáró emlékbeszédben, ma pedig mondhatni a szülőfalu kedvéért elhagyta néhány órára székvárosát a mi itthoni tudományos akadémiánk s az egyetemi tanszék, hogy ott adózzon egykori munkatársa, illetve tanára emlékének, ahol annak bölcsője ringott.

[1] *Berta Árpád*, a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészeti Kara Altajisztikai Tanszékének vezetője és *Senga Toru*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem japán tanszékének tanára nem vett részt az 1994. április 16-án megtartott ülésszakon. Előbbi, értesülvén a rendezvényről, utólag elküldte Bálint Gáborról írt tanulmányát, amiért hálás köszönetünket fejezzük ki ezúton is, és örömmel adjuk itt közre. Senga Toru tanulmányát a Magyar Nyelv 1994/2. számában közölte. Onnan vettük át. (A szerkesztő)

[2] S anyagilag is a Kovászna megyei Művelődési Felügyelőség, a háromszéki Mikes Kelemen Művelődési Egyesület, a Szentkereszty Stephanie Alapítvány, valamint több sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi cég (Arany Kígyó Gyógyszertár, Baróthi Kft, Tehnostar Kft, Tutti-Frutti Kft, Agromix Rt.) és Szentkatolna község lakossága a helyi Római Katolikus Plébániával egyetemben.

EME

Bodor András

Szentkatolnai Bálint Gábor, a nyelvtudós

A nyelvek eredete, kialakulása, belső szerkezete — akárcsak a népek eredete és jellemvonása — már az ókorban foglalkoztatta az emberiséget. A görögök, rómaiak, indiaiak, kínaiak, vagyis az ókor nagy népei — de a kisebbek is, zsidók, fóniciaiak — különös érdeklődést tanúsítottak a nyelvek és a népek eredete iránt, és „tudósaik" értékes nyelvkönyveket, grammatikákat, szótárakat írtak. Amint új területek és népek léptek be a már „művelt" világba, a kutatás fokozatosan ezekre is kiterjedt, és egyre élesebben vetődött fel a különböző népek és nyelvek eredetének és rokonságának a kérdése. A XVII. századtól kezdve az európai érdeklődés mindinkább Kelet felé fordult, és különböző keletkutató tudományos intézetek jöttek létre a Vatikánban (Collegium de Propaganda Fidei, 1627-ben), Párizsban, Bécsben, Londonban, Berlinben stb., amelyek tudományos folyóiratokat adtak ki, expedíciókat szerveztek.

Ugyanakkor az egyes népek és nyelvek eredetéről különböző elméletek merültek fel. A magyar hagyomány kezdetben a hun és a „szittya" eredetet hirdette, amint azt krónikairodalmunk meggyőzően bizonyítja. A kereszténység elterjedésével, mint csaknem minden más nép, a magyar is eredetét a Bibliához kötötte.[1] Ezen a nyomon haladva Geleji Katona István, Bethlen Gábor udvari papja, református püspök, 1645-ben kiadott nyelvtanában, a *Magyar Grammatikácská*ban azt fejtegette, hogy a magyar nyelv héber eredetű, illetve rokon a Biblia nyelvével. A XVIII. század folyamán új elméletek keletkeztek, amelyek közül az egyik a magyar nyelv török eredetét hirdette. Ennek fő képviselője Vámbéry Ármin volt.[2] A másik, melyet először a tordosi származású jezsuita, Sajnovics János vetett fel, a magyarnak a lappal, vagyis egy finnugor nyelvvel való rokonságát tételezte fel. Sajnovicsnak nagy feltűnést keltő munkája[3] csakhamar az új elmélet megalapozója lett. A XIX. században azután a török és a finnugor származás elmélete állt szemben egymással az ún. „ugor-török háborúban". Az utóbbinak fő képviselője Vámbéry Ármin, az előbbinek Hunfalvy Pál[4] és Budenz József volt. Ennek a háttérnek a felvázolása feltétlenül szükséges Szentkatolnai Bálint Gábor tevékenységének és sok esetben méltatlan mellőzésének megértéséhez. Mellőzése tükröződik abban, hogy nyelvészeti tanulmányai értékelése elmaradt, személyiségének és munkásságának bemutatását az információs anyagból, főként a lexikonokból mellőzték.

Ezt a mulasztást, mellőzést teszi jóvá György Lajosnak 1945-ben az *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyvében (1944)* megjelent átfogó, értékes tanulmánya.[6]

Bálint Gábor Erdély ugyanannak a vidékének a szülötte, mint Körösi Csoma Sándor, az őshaza kutatója, a tibetológia megalapítója. Csomakőrös csak mintegy húsz kilométerre fekszik Szentkatolnától, ahol Bálint Gábor látta meg a napvilágot Kőrösi halála után két évvel: 1844. március 13-án. Ő is katonaszülők gyermeke: apja Bálint Endre, anyja Ilyés Ágnes.

Elemi iskoláit aránylag későn, Kézdivásárhelyen kezdte 1856-ban, és Csíksomlyón a ferencrendi barátoknál folytatta (1857-59). Gimnáziumi tanulmányait Csíksomlyón, Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen végezte (1859-1865), majd az utolsó két osztályt Nagyváradon a római katolikus papneveldében, ahol 1867-ben kitűnő eredménnyel érettségizett. Nyelvtehetségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy ekkor már tíz idegen nyelvet

[1] *Genesis*, 10,1-2; Krónikák I. könyve, 1,5.

[2] Vámbéry Ármin: *A magyarok eredete*. Ethnológiai tanulmány, 1882. Vámbéry Ármin: *Magyar és török szójegyzék*, Nyelvtudományi Közlemények VIII. 1869.

[3] Sajnovics János: *Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapporum idem esse*. 1770.

[4] Hunfalvy Pál: *Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet?* Értekezések a M.T. Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből, XI. kötet, I. sz. 1-39, 1884.

[5] Budenz József: *Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár*. 1873-1881.

[6] György Lajos: *Bálint Gábor emlékezete*. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1944. Kolozsvár 1945. 82-110.

eME

ismert. A latin nyelv ismeretének alapjaiba apja vezette be, Marosvásárhelyen a hébert tanulgatta egy fiatal ember irányításával, Székelyudvarhelyen pedig az arabot is elsajátította. Ezeken kívül elsajátította a görögöt, franciát, olaszt, németet, törököt, perzsát és az ujgörögöt.

Érettségi után Bécsbe ment, és a császári Keleti Akadémiára szeretett volna bejutni. Ez eredetileg az 1751-ben alapított Konzular-Akademie volt, de Bálint próbálkozása anyagiak hiányában kudarccal végződött, ami örök nyomot hagyott érzékeny lelkében. Azután egy ideig az Alföldön nevelősködött, majd a bécsi egyetem jogi karára iratkozott be. Mivel a jogi tudományok kevésbé érdekelték, szívesebben látogatta a Keleti Akadémia nyelvkurzusait, vagy eljárt a török követségre a török nyelv gyakorlására. Nehéz anyagi helyzete miatt nemsokára kénytelen volt elhagyni Bécset, és tanulmányait a budapesti egyetem jogi karán folytatta, közben szorgalmasan tanulgatta a keleti nyelveket. Ekkor ismerkedett meg az ázsiai útjáról éppen hazatért Vámbéry Árminnal, aki csakhamar felfigyelt az ifjú Bálint csodálatos nyelvtudására, és pártfogásába vette. Az ő irányításával lefordította a *Khazárok földjén* című perzsa nyelvű történeti forrást, melyet Vámbéry mutatott be a Tudományos Akadémia egyik ülésén, majd 1868-ban nyomtatásban is megjelentették.[7] Ebben az időben írta meg első önálló tanulmányát: *A magyarországi török hódoltságról XVII. századi török forrás szerint*[8] címmel. Vámbéry támogatása örökre elkötelezte Bálintot, hogy az „ugor-török háborúban" a törökpártiak oldalán hadakozzék.

1868-ban a nagy tekintélyű, tehetős, erdélyi származású akadémikus, Fogarasi János javaslatára a Magyar Tudományos Akadémia elhatározta, hogy egy fiatal nyelvtudóst küld ki ösztöndíjasként a mongol és a magyar nyelv rokonságának a tanulmányozására. Vámbéry javaslatára a választás Bálint Gáborra esett, aki tüstént hozzálátott az orosz, mongol és mandzsu nyelvek tanulásához.

1871. január 1-én kelt útra. Moszkván keresztül először Kazánba ment, hogy az ottani egyetem keleti tanszékén végezzen tanulmányokat. Június 17-én érkezett Kazánba, és csak ott tudta meg, hogy a keleti nyelvek tanszékét közben áthelyezték Szentpétervárra. Kazáni útját és tartózkodását illetően bizonyos eltérés van a szerzők között. György Lajos, aki Bálint Gábornak 1878. március 21-én keltezett önéletrajzára támaszkodott, azt állítja, hogy Bálint kezdettől fogva Kazánba ment és ott is tartózkodott.[9] Vele szemben L.J. Nagy egyik angol nyelven megjelent tanulmányában[10] azt írja, hogy előbb két évig Péterváron tanult és csak azután utazott Kazánba. Nyilvánvaló, hogy az önéletrajzra támaszkodó György Lajos adatát tarthatjuk helyesnek.

Bálint Kazánban maradt, és hozzálátott a tatár nyelv tanulásához. Ezt háziasszonyától és annak szolgálójától alig két hónap alatt jól elsajátította. Nemsokára kapcsolatba került Mirotvorszovval, a mongol-kalmük nyelv tanárával, és Ilminszkij professzorral, a török-tatár nyelv kitűnő ismerőjével, akik tanulmányaiban szüntelenül segítségére voltak. Ugyanakkor rendszeresen látogatta a helyi tatár középiskolát, és kirándult a szomszédos falvakba, ahol értékes gyűjtőmunkát végzett. Az iskola egyik tanárának a kérésére rövid kazáni tatár nyelvtant is szerkesztett a tanulók használatára.

Négy hónap múlva Asztrahánba ment, hogy a nyugati mongolok, a kalmükök nyelvét tanulmányozza. Itt is engedélyt kapott az iskola látogatására, és rövid idő alatt annyira elsajátította a kalmük nyelvet, hogy lefordította Vörösmarty *Szózatát*, és hozzákezdett a néprajzi anyag gyűjtéséhez. 25 éneket és 15 népmesét gyűjtött, majd elkészítette a kalmük népnyelv alaktanát.[11]

[7] Bálint Gábor: *A khazarok földje*. Fordítás perzsából. A Hon 1868, 125. sz.

[8] Bálint Gábor: *A magyarországi török hódoltságról XVII. századi török forrás szerint*. Századok (IV) 1870, 233-297.

[9] György Lajos: *i.m.* 83. 6. sz. jegyzet.

[10] L.J. Nagy: *G. Bálint's Journey to the Mongol and his Unedited Kalmuk Texts*. Acta Orientalia, t. IX. fasc. 3, 1959, 311.

[11] György Lajos: *i.m.* 90.

EME

Miután hét hónapot a kalmükök között töltött, 1872 májusában Pétervárra utazott, és kapcsolatba lépett a német származású Franc Antonij Sifner (Schiefner) professzorral, a török-tatár, mongol, finnugor, kaukázusi és tibeti nyelvek kitűnő ismerőjével. A mongol nyelv további tanulmányozása során arra a következtetésre jutott, hogy a magyar és a mongol nyelv között közeli rokonság állapítható meg. Péterváron tanulmányozta alaposabban a mandzsu, a tunguz és a finn nyelveket.

Mivel a Tudományos Akadémia további anyagi támogatásról biztosította, 1873. február 1-én elindult tulajdonképpeni célja felé, Mongolországba. Útiránya: Pétervár, Nyizsnyij Novgorod, Kazán, Perm, Jekaterinburg, Krasznojarszk, Irkutszk, Bajkál-tó és Urgha, a khalka-mongolok fővárosa (a mai Ulan Bator). Urghában az orosz konzul vendégeként több mint öt hónapot töltött, mialatt egy láma irányításával elmélyítette mongol nyelvtudását és hozzáfogott a szó- és mondatgyűjtéshez, valamint egy regényt is elkezdett átültetni khalka-mongolra. Ugyanakkor egy tanító segítségével folytatta a mandzsu nyelv tanulását.[12]

A következő, 1874. év februárjában, értékes kalmük-, mongol-, mandzsu-gyűjteseket hozva magával, hazaérkezett és nyelvészeti kutatásairól beszámolót tartott az Akadémián.[13] Sikeres munkáját az Akadémia azzal jutalmazta, hogy évi segélyt és lakást biztosított számára. Közben több felolvasást tartott, így például a mandzsuk szertartáskönyvéről, a tatár nyelvről, és három kötetben közzétette kazáni tatár írásait és gyűjtését.[14]

1875-ben egyetemi magántanári diplomát szerzett mandzsu, mongol és tatár nyelvből, és e nyelvekből az egyetemen előadásokat tartott. Ugyanebben az évben adta ki török alak- és mondattanát.[15]

Amikor mongol anyagának rendezéséhez és kiadásához látott, Széchenyi István fia, gr. Széchenyi Béla meghívta tolmácsnak a három évre tervezett kelet-ázsiai expedíciójára. Az expedíció másik két tagja: Lóczy Lajos geológus és az osztrák Gustav Kreitner térképész volt. Az expedíció 1878. február 9-én érkezett Bombayba, ahonnan megegyezésük alapján Széchenyi Béla Maiszur tartományba, Bálint Bangalorba, Lóczy Dardzsilingbe, Kőrösi Csoma Sándor sírjához ment. Bálint a dél-indiai népek nyelvét, főként a dravidát kezdte tanulmányozni. Március végén az expedíció tagjai Kalkuttában találkoztak azzal, hogy kisebb-nagyobb kitérőkkel folytatják útjukat Kínába. Bálint előrement Sanghajba, ahol beteg lett, és az orvosok azt tanácsolták, hogy egészségi állapota miatt sürgősen utazzon haza. Ennek ellenére nem tért azonnal haza, hanem még átment Japánba, hogy megtanulja a japán nyelvet. Távozásával sok nehézséget okozott a tolmács nélkül maradt expedíciónak.

Az Indiában töltött két hónap alatt elsajátította a tamil (tamul) nyelvet, és arra a következtetésre jutott, hogy a tamil a turáni nyelvek szanszkritja és a magyar nyelv rokona. Erről szóló első tanulmányát az Erdélyi Múzeumban jelentette meg.[16] A tanulmányhoz Brassai Sámuel írt ajánlást, amelyben kifejti, hogy bár a szerzővel nem ért mindenben egyet, de az a véleménye, hogy a tudományok csak a különböző felfogásokat képviselő tanulmányok közlésével fejlődhetnek.

A tanulmányban Bálint abból indul ki, hogy az ismeretek szüntelen bővülnek. Az emberi fajok között is kezdetben csak hármat különböztettek meg: fehéret, feketét és ázsiait, majd

[12] György Lajos: *i.m.* 93. Vö. Bálint Gábornak Fogarasi Jánoshoz 1873. április 12-én kelt levelével.

[13] György Lajos: *i.m.* 94. Bálint Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiába tett utazásáról és nyelveket tanulmányozásáról. Melléklet: öt khámik dana hangjegye. Budapest 1874. 19 l. M.T. Akadémia. Értekezések, IV. köt. 2. sz. Olvastatott a M.T. Akadémia 1874. március 2-án tartott ülésén.

[14] *A mandzsuk szertartásos könyve.* Bp. 1876, 16 l. M.T. Akadémia, Értekezések, VI. rész. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok: I. *Kazáni-tatár szövegek* Bp. 1875, 170 l. M.T. Akadémia. II. *Kazáni-tatár nyelvtan. Hangalak- és mondattan.* Bp. 1877, 159 l. M.T. Akadémia.

[15] *Török-nyelvtan. Alak-, mondattan, olvasókönyv és szótár.* Bp. 1875, 303 l. Egyetemi Nyomda. Nyelvtanáról Simén Domokos a Keresztény Magvetőben azt állítja (XI. 1876. 14.), hogy régóta érzett hiányt pótol. Szerkezete: előszó, a nyelv természete, kiejtés, hangtan, helyesírás, hangsúly. Külön: olvasókönyv és szótár.

[16] *A tamul nyelv a turáni nyelvek sanskritja vagy van-e a magyarnak testvére?* Erdélyi Múzeum, 1888, 33-35, 215-236. Vö. *Magyar utazók, földrajzi felfedezések.* Bp. 1973. 114-115.

eMe

ötöt és az ő korában már tízet-tizenegyet. Ezután a nyelvről elmélkedik, és hivatkozik Caldwell püspökre, aki alaposan foglalkozott a tamil nyelvvel. Majd felveti a nyelvek monogenezisét, mely szerint kezdetben csak egy nyelv volt, és ebből ágaztak szét a világ ismert nyelvei. (Zárójelben jegyezzük meg, ez a tétel indíthatta arra, hogy a legkülönbözőbb nyelvekben „felismerje" a magyar nyelv rokonságát.) Ezután megemlíti a francia Pondichéry latin-francia-tamil szótárát.

A tamilt az ún. turáni nyelvek szanszkritjának nevezi. Szerinte ugyanis az ural-altaji nyelvek a valóságban nem is léteznek, mert az e fogalom alá sorolt, valamint más nyelvek a turáni nyelvcsaládot alkotják. Ide tartozik a tamil, japán, hun-magyar, jugur, finn, mongol, török-tatár, mandzsu, tunguz, szamojéd. A tamil fő jellegzetességei: agglutináló nyelv; az alany a mondat elején, az állítmány a végén áll; csak fő idői vannak, azaz jelen, múlt és jövő; a szenvedő igeragozást nem használja; sok szava megegyezik a magyarral, például vágni=vágu; ütni=idi-ti stb. A tamil tehát a dravida nyelveknek egyik ága. Ezeket Indiában — 12 egymáshoz közeli csoportban — ma mintegy 100 millió ember beszéli, vagyis az ország lakosságának 1/5 része. Ezek között a dravida nyelvek között a legfontosabb a tamil, a telegu, malayalam, kangarse. A teleguk száma kb. 30 millió, a tamiloké pedig 25 millió; ők népesítik be India déli részét, Srí Lanka szigetének északi felét, de elszórtan a szomszédos szigeteken, sőt még Hátsó-Indiában is laknak.

Az árják megérkezése előtt (Kr. e. a II. évtized első fele) a dravidák nemcsak egész Indiát, hanem az Iráni-fennsík déli partvidékét is benépesítették. Sok kutató bennük látja az ősi, az Indus folyó középső és alsó folyása mentén kialakult „indiai-civilizáció" vagy „Harappai kultúra" hordozóit. Legújabban éppen a dravida nyelvek segítségével fejtették meg e kultúrának írását és feliratait.

A tamil azonban, akárcsak a többi dravida nyelv, a tudomány mai álláspontja szerint nem sorolható az altaji (Bálint szerint turáni) nyelvek közé, és a magyarral sem rokonítható. Ennek ellenére Bálint tanulmánya már azért is érdekes és értékes, mert a magyart az emberi civilizáció egyik régi, évezredekre visszanyúló gazdag nyelvével hasonlítja össze, amelyen különösen a Kr. u. III. századtól kezdve számos magas színvonalú irodalmi alkotás jelent meg.[17]

Bálint Gábor tanulmánya éppen akkor látott napvilágot, amikor a magyar nyelvtudományban elkeseredetten dúlt az „ugor-török háború", és nagy visszatetszést szült, annál is inkább, mert Bálint már egy évvel korábban megjelent *Párhuzam a magyar és a mongol nyelv terén*[18] c. könyve, amelyben a szerző heves támadásokat intézett a finnugor elmélet képviselői ellen. A magyar-tamil rokonság felvetésével most már betelt a pohár. A finnugristák igyekeztek kiszorítani Bálint Gábort a tudományos élet mezejéről. A vita élessége a költő Arany Jánost a következő sorok megírására ösztönözte: „Igazi vasfejű székely a Bálint / Nem arra megy, amerre Hunfalvy Pál int." A vitának szomorú következménye lett: egyetemi tanári pályázatát, elsősorban Hunfalvy javaslatára, elutasították. E mellőzés miatt a végtelenül csalódott és elkeseredett tudós 1879-ben nyílt levélben jelentette be, hogy ismét kezébe veszi a vándorbotot, új hazát keres magának, és lemond mindarról, ami a fajához kötötte.[19]

Valóban elhagyta hazáját, és hosszú éveken át a Török Birodalom és Európa különböző országaiban barangolt. Megfordult Damaszkuszban és Bagdadban, ahol pénzügyi tisztviselő volt, járt Libanonban, Spanyolországban, majd az athéni egyetemen lett az arab nyelv előadója. Hollétéről csak barátai tudtak.

Végül a kolozsvári történész és akadémikus, Jakab Elek teljes tekintélyét latba vetve a Magyar Tudományos Akadémiához fordult érdekében, s amikor elutasították, mozgalmat in-

[17] M.S. Andronov: *Dravidijszkie jazik*. Moszkva 1965.

[18] *Párhuzam a magyar és a mongol nyelv terén.* (Madsar Monghol khojor khele adalitkhakho bicsik — Magyar mongol két nyelvet egyelítő irat). Bp., Hornyánszky, 1877. A Keresztény Magvetőben ugyancsak Simén Domokos recenzálta (XII. 1877, 184). Örömmel üdvözölte megjelenését, és megállapítja, hogy a magyar semmi népnek nem kiegészítő része, hanem éppen olyan egészet képez, mint a mongol, török-tatár és a mandzsu népek.

[19] *Egy távozó számadása* (Levél a szerkesztőhöz). Pesti Napló 1879. május 2., 107. sz.

eME

dított, és gyűjtést szervezett Bálint Gábor hazahozatalára. Az eredmény nem maradt el, és különösen a székely megyék lelkesen áldoztak: 1892-ben Bálint hazatérhetett falujába, Szentkatolnára, és ott fejezte be azt a tanulmányát, amelyet a Széchenyi-expedíció jelentéséhez kértek tőle a tamil nyelvről.[20] Az erdélyi közvélemény végre a sokáig mellőzött és meghurcolt tudós mellé állt. Nyomására a vallás- és oktatásügyi minisztérium Kolozsváron is létesített tanszéket az ural-altaji nyelvek számára, s erre először rendkívüli, később rendes tanári minőségben Szentkatolnai Bálint Gábort nevezte ki; majd 1896-ban tiszteletbeli doktori címmel tüntették ki.

Az egyetemen Bálint a török, tatár, japán, később a kabard és mandzsu nyelveket adta elő, sőt egy féléven át a finnugrisztikát is; előadásait ez utóbbin finnugrista elmélet-ellenes megjegyzésekkel fűszerezte. Tanfolyamot szervezett az eszperantó megkedveltetésére, egyik hallgatója, Barabás Ábel[21], a kolozsvári unitárius főgimnázium későbbi tanára ennek alapján írta meg *Eszperanto világnyelv* című könyvét. Ennek előszavában Bálint Gábor e logikusan felépített műnyelv előnyei mellett érvel. Többi tanítványa közül csak az irodalmi vagy tudományos munkásságuk révén elismerést aratott szerzőket soroljuk fel: Antalffy Endre, Krenner Miklós, Melich János, Pálfi Márton, Prikler Lajos. Ezek valamennyien értékes tevékenységet fejtettek ki, ha nem is az orientalisztika terén.

1895-ben Zichy Jenő expedíciót szervezett a Kaukázusba azzal a céllal, hogy felkutassa a magyarok ottani állítólagos nyomait. Az egyetemről Bálint Gábor, a történész Szádeczky-Kardoss Lajos és a régész Posta Béla kapott meghívást a részvételre. Bálint Gáborra mély benyomást tettek a kaukázusi Kabardia lakói (a cserkeszek egyik ága); a tőle megszokott gyorsasággal megtanulta nyelvüket, és hamar kapcsolatba lépett a kabard nyelv alapos ismerőjével, Lopatinszkijjel. Csakhamar az a meggyőződés alakult ki benne, hogy a kabard ősi turáni nyelv, közeli rokona a magyarnak. A valóságban a kabard az ún. kaukázusi nyelvek közé tartozik, melyeknek nyilvántartott száma ma is meghaladja az ötvenet. Közéjük tartozik az avar, abház, grúz, adighe, csecsen stb. Jellemző vonásuk a kevés magánhangzó és a sok mássalhangzó használata. Általában a Kaukázus nyugati és északi részén laknak. Bálint az összegyűjtött anyagot mintegy öt év alatt dolgozta fel, és összeállított egy kabard-magyar nyelvtant és egy kabard-magyar-latin szótárt.[22] A kabard nyelvet ma mintegy 200 ezren beszélik, bár a XV-XVIII. századokban ez volt a Kaukázusban élő népek közös nyelve.

Közben Bálint a bizánci források tanulmányozása alapján arra a következtetésre jutott, hogy elkerülhetetlenül szükséges a honfoglalás revíziója. Erről *A honfoglalás revíziója, vagyis a hun, székely, magyar, besenye kérdés*[23] címmel terjedelmes könyvet írt. Ezzel annyira felbőszítette ellenfeleit, hogy már tudós mivoltát is kétségbe vonták. Haragjukat még az is fokozta, hogy kabard nyelvtanának bevezetőjében nem szűkölködött „a cserenisz lelkű tudósokra", vagyis a finnugristákra szórt elmarasztaló jelzőkben.

A már említett nyelvészeti írásai mellett számos rövidebb-hosszabb cikket, tanulmányt közölt a különböző folyóiratokban és napilapokban. Ezek közül megemlítjük az alábbiakat: *A*

[20] *Tamul (dravida) tanulmányok.* Első rész: tamul nyelvtan, tekintettel a többi tizenegy társnyelvre és a magyarra. Második rész: magyar-tamul gyöknyomozó szótár, tekintettel a közép turánság főbb nyelveire. „Gróf Széchenyi Béla keletázsiai útjának tudományos eredménye." Bp. 1897. II. 1-341 és különnyomat.

Német nyelvű kiadása: *Tamilische (Dravidische) Studien. In zwei Teilen.* I. Grammatikalischer Teil. II. Lexikalischer Teil. Separatabdruck aus dem II. Bande des Werkes „Wissenschaftliche Ergebnisse der Reise des Grafen B. Széchenyi in Ostasien. 1877-1880". Bp. 429.

[21] Barabás Ábel (1877-1915) irodalomtörténész. Több tanulmányt írt Goethéről is.

[22] *Kabard nyelvtan. Grammatica Cabardica, seu lingua progeniei Hunnorum. Chazari et Utiguri dictum.* Kolozsvár 1900, 4.r. 320 l. Kőnyomat. Saját kiadás. *Lexicon Cabardico-hungarico-latinum.* Kolozsvár 1904, 4.r. XXIII. 611 l. Saját kiadás.

[23] *A honfoglalás revíziója, vagyis a hun, székely, magyar, besenye kérdés tisztázása.* (Revisio historiae occupationis Hungariae). Kolozsvár 1901. 206 l. Saját kiadás.

EME

mongol császárság története[24], *A mandzsuk szertartásos könyvéről*[25], *Az éjszaki burját-mongol nyelvjárás rövid ismertetése*[26], *A hindu vallások*[27], *Mikor kezdődött a székelység nyomorúsága?*[28]

1870-ben az unitárius egyház hívei közé lépett — „de, amint György Lajos írja —, ő is mint a Keleten sokáig időző ember, valami egészen sajátságos vallásos és világszemléletet alakított ki magának a buddhizmus, brahmanizmus és okkultizmus keverékéből".[29]

Lehet, hogy ez a megállapítás megfelel a valóságnak, de Brassai Sámuel és Jakab Elek iránta megnyilvánuló támogató magatartása azt tükrözi, hogy unitárius mivoltát is számon tartották. Erre vall az Unitárius Közlönyben *Halad-e az emberiség?* címen írt cikke[30], a Keresztény Magvetőben Simén Domokos recenziói[31] és az Unitárius Egyház levéltárában őrzött, 1876. március 21-én kelt önéletrajza.[32] Áttérésének okát még nem sikerült teljesen tisztázni, lehetséges, hogy közrejátszott Spilman Rózával (feltehetően 1875-ben) kötött házassága.

Bálint Gábor magatartása a mindennapi életben is különbözött a szokványostól. György Lajos, aki személyesen ismerte, erre vonatkozólag a következőket írja: „Barna színű, magas kürtő cilinderkalap födte a fejét s vállán forgatta elmaradhatatlan színes napernyőjét: az utca megbámulta, megmosolyogta... Öltözködésében, mint tudományában is, különcködő, eredeti utakat taposott. Minden délben megjelent a főtér közepén, a virágos köröndöket kerítő gyalogjárón... Olyan mélységes merengéssel nézte lábai előtt a poros szürke aszfaltot, mintha legalábbis színes tájképeket látott volna rajta a Himalája tövéről vagy Arábiából, ahol lelke szívesebben időzött, mint Európában..."[33] Ezt a különcködésre hajló magatartást mutatja az is, hogy előadásait rendszerint reggel 7-től 8-ig tartotta.

Élete vége felé felhagyott az írással, s lemondóan fogadta mindazt, ami körülötte történt. Nem érdekelte sem a dicséret, sem a gáncs, még az embereket is kerülte. 1912. szeptember elsején feltűnés nélkül ment nyugdíjba, és a következő évben, 1913. május 26-án halt meg Temesváron. Hamvai a kézdivásárhelyi református temetőben nyugszanak.

Nem kétséges, hogy Bálint Gábor kivételes nyelvtehetség volt. Több mint 30 nyelvet beszélt, köztük régit és újat, európait és ázsiait. Ez nemcsak magyar, hanem európai viszonylatban is egyedülálló jelenség.

Tanulmányai, könyvei, cikkei együttvéve több ezer lapra terjednek. Az összehasonlító nyelvtudományt művelte, és olyan nyelvekben is a magyaréval hasonló vonásokat fedezett fel, amelyekben — az eddigi felfogás szerint — ilyenek nem létezhettek. A rokonságot rendszerint éppen a legutoljára tanulmányozott nyelvben találta a legszembetűnőbbnek, a legnyilvánvalóbbnak.

A nyelvrokonítási szándék különben sem ritka dolog, a magyar nyelvet már 58 nyelvvel rokonították, köztük az ókori latin, görög, egyiptomi, sumér, etruszk, hettita, baszk nyelvekkel, és az összehasonlítást végző nyelvészek közül többen elismert tudósok voltak.[34] Bálint, a tamil kivételével, megmaradt az ún. ural-altaji vagy turáni nyelvek rokonítása mellett. Említettük, hogy az ún. monogenezis elméletét vallotta, ami a bibliai Bábel tornyának a mítoszát juttatja eszünkbe. Különben a modern nyelvészetben is találkozunk hasonló tendenciákkal.

[24] *A mongol császárság története.* Erdélyi Múzeum 1895, 121-128, 209-218, 248-259.
[25] *A mandzsuk szertartásos könyvéről.* Bp. 1876, 16 l. M.T. Akadémia. Értekezések, VI. 2. sz. (Megmagyarázza, hogy a *saman* vallás helyett a *számán* vallást kellene használnunk.)
[26] Nyelvtudományi Közlemények XIII (1877), 169-248. és kny. Bp. 1877, 80 l. M.T. Akadémia.
[27] Erdélyi Múzeum 1894, 649-663.
[28] Székely Nemzet 1901. 193.sz.
[29] György Lajos: *i.m.* 106.
[30] Unitárius Közlöny 1893.
[31] L. Keresztény Magvető (XI) 1876, 147. és XII. 1877, 184.
[32] György Lajos: *i.m.* 85., 6. sz. jegyzet.
[33] György Lajos: *i.m.* 83.
[34] Pusztay János: *Az „ugor-török háború" után.* Bp. 1977.

EME

Így például Andronov — aki a tamil nyelvvel is foglalkozott — feltételez bizonyos, a történelem előtti időkben létező alapnyelvet, amelyből a kialakulóban levő nyelvcsaládok bizonyos szavakat és nyelvi szerkezeteket vettek át, s szerinte ez magyarázza a nyelvek közötti hasonlóságot.[35]

Ha el is fogadjuk ellenfeleinek azt az állítását, hogy Bálint Gábor nyelvrokonítási tételei a pillanatnyi benyomások általánosításából és az összehasonlítás szabályainak kellőleg el nem mélyített elemzéséből származnak, akkor sem feledkezhetünk meg arról, hogy világviszonylatban is kevés nyelvész volt, aki egyetemi fokon tudta tanítani a különböző török nyelveket, az arabot, a mongolt, a mandzsut, a japánt, finnt, a perzsát, a kabardot és másokat. Bálint kétségtelenül európai hírű nyelvtudós volt, amit a nemzetközi kongresszusokon aratott szép sikerei is bizonyítanak.[36]

[35] M.Sz. Andronov: *O charaktere dekkano-uralszkich analogij.* Jazikovie Univerzalij i lingviszticseszkaja tipologija. Moszkva 1969.

[36] A kolozsvári egyetem megbízásából 1898-ben a római, 1902-ben a hamburgi nemzetközi orientalista kongresszuson vett részt. Ezeken felkérésre külön is tartott előadásokat, melyekkel nagy elismerést szerzett az egyetemnek. Vö. Dr. Bálint Gábor: *A hamburgi orientalista congressusról.* Erdélyi Múzeum 1902, 464-465.

Péntek János

Koreszmék és rögeszmék

1. A háború utolsó telén, amikor Kolozsváron már átvonult a front, 1944. december 21-én az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályi ülésén György Lajos[1] emlékező előadást tartott Bálint Gáborról, születésének centenáriumán[2]. A mai nyugtalan békeidőket is megszégyenítő kegyeleti gesztus volt ez az emlékezés az önmaga helyzetét nem ismerő, jövőjét még kevésbé sejtő Tudományegyetem és EME részéről. Mint minden hasonló sorsforduló idején, a tél, a háború és a nyilvánvaló újabb uralomváltás ellenére, az előadás hangneme bizakodó volt, szinte rögeszmésen bizakodó, hiszen a keletkutatás újbóli megindításának gondolatával zárult és azzal az egyetemet érintő javaslattal, hogy „...Körösi Csoma Sándor és gr. Kuun Géza hazájában, a kolozsvári tudományegyetemen, Bálint Gábor tanszékének hagyományát újból életre kell kelteni"[3].

Már a kortársak közül is többeknek lelkiismeret-furdalása volt (és lehetett!) Bálint Gábor miatt, és ez mintha az utókorra is áthagyományozódott volna. György Lajos szerint is Ő a kortársaktól meg nem értett és kellőképpen nem értékelt tudós, akit az utókor méltánytalanul és hamar elfeledett. Nem ismeretlen képlet ez erdélyi tájainkon. Mert ki őrizhette volna a tudós emlékét és örökségét, ki méltányolhatta volna szakmai eredményeit? Elsősorban az egyetem, amelynek 37 szemeszteren át volt professzora, és Felső-Háromszék, a szűkebb szülőföld. De hát az egyetem, amely 1893-ban katedrára hívta önként vállalt száműzetéséből, maga alig hat esztendővel élte túl Bálint Gábort, a szülőföld pedig szintén másféle gondok és félelmek nyomása alatt él több mint hetven esztendeje, elfeledve fiát, akinek sírja itt van a kézdivásárhelyi temetőben. A kolozsvári egyetem ebben az évben, 1994-ben a román egyetem 75. évfordulóját ünnepelte. A korábbi időszakról, 1872-ig visszamenőleg, nemigen akar tudni, azt a régi egyetemet, a Ferenc József Tudományegyetemet nem tekinti elődjének, és láthatólag azt sem, amely 1940-1945 között, majd 1946 után Bolyai Tudományegyetem néven működött 1959-ig. Már a város miatt is az ember szeretné mindezeket az egyetemeket a tanítási nyelvtől és az államhatalomtól függetlenül ugyanazon intézménynek tekinteni, Erdély egyetlen egyetemének, ám ez illuzórikusnak tűnik. Mert az egyes szakterületek művelői pontosan ismerik ugyan a száz évvel korábbi és a század eleji professzorok nagyságát: a Szinnyei Józsefét, a Brassai Sámuelét, a Meltzl Hugóét, a Halász Ignácét, a Bálint Gáborét vagy a Gombocz Zoltánét, de a mai egyetem mint intézmény mit sem tud róluk. Az ural-altaji tanszék pedig, amelyet Bálint Gábornak alapítottak 1893-ban, 1918-ban végleg megszűnt. Tekintve, hogy a szegedi egyetem a kolozsváriból jött létre, az ottani altajisztikai tanszéket lehetne a jogos utódnak tekinteni, és ez szakmai színvonalával mindenképpen méltó örököse a hajdani kolozsvárinak. De hogy Bálint Gábor örökségéből mit vállal ez a tanszék, és hogyan értékeli az Ő működését, arról szegedi kollégáink maguk szólhatnának a leghitelesebben.

2. Bálint Gábornak életében sem volt szerencséje az intézményekkel (kivéve a kolozsvári egyetemet és az Erdélyi Múzeum-Egyesületet). Legendásan konok, kényelmetlen, nehéz ember volt már fiatal korától. És noha a szellemi függetlenség a legfőbb feltétele a tudományos munkának, az intézményeken kívül rekedő tudós csak akkor tud a pályán maradni, maradandót alkotni, ha maga biztosíthatja anyagi függetlenségét. Egyébként ki van szolgáltatva az intézményeknek és a pártfogóknak, amelyek és akik soha nem teljesen önzetlenek.

Ezt kellett tapasztalnia Bálint Gábornak Budapesten, ahol fiatalon valószínűleg nem tudott kellőképpen tájékozódni, ahogy ma mondanánk: helyezkedni. Más erdélyi tehetségekkel is

[1] György Lajos személyére és munkásságára nézve l. Antal Árpád: *György Lajos életműve*. Erdélyi Tudományos Füzetek 210. Kolozsvár 1992.

[2] György Lajos: *Bálint Gábor emlékezete. Egy kolozsvári egyetemi tanár oroszországi és belsőázsiai nyelvtanulmányai*. Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár 1945.

[3] *I.m.* 31.

EME

megtörtént, hogy azt hitték, tudásukkal és akaratukkal megváltják a világot, de a „világ", amelybe kerültek, bonyolultabbnak bizonyult, mint ahogy ők elképzelték. Bálint Gábor is, miután Erdély minden számottevő iskoláját végigjárta, újabb és újabb nyelvtanulási lehetőségeket keresve, a váradi premontreiek érettségijével és tíz nyelv ismeretével próbálkozott előbb Bécsben, a császári Keleti Akadémián, majd az egyetem jogi fakultásán, hogy — bizonyára csalódva és józanodva — végül a pesti egyetemen kössön ki joghallgatóként és a keleti nyelvek szenvedélyes búváraként.

Végzetszerűen került Vámbéry Ármin hatása alá, és az ő ajánlására kapta és fogadta el azt a Fogarasi Jánostól eredő és az Akadémiától is támogatott megbízatást, hogy a magyar nyelv ázsiai (mongol, tatár, kínai) rokonságának kiderítésére végezzen helyszíni tanulmányokat. Erre 1871 és 1874 között a kazáni, majd a szentpétervári egyetemen, később 1877 végén gr. Széchenyi Béla kelet-ázsiai expedíciójának tagjaként került sor.[4] De ez a rövid idő is elég volt a dravida (tamil) „fertőzéshez".

Az ugor-török háborúban élesen és durván szemben álló nyelvhasonlító és -rokonító frontokon mindkét tábor szemében rövid időn belül Bálint Gábor lett az áruló. És éppen az Ő életének a további alakulása mutatja, hogy ebben a nem ok nélkül háborúnak nevezett szakmai vitában nem csupán a tudományos érvelés pengéjét forgatták. 1877-es *Párhuzam*ával[5], amelyben a magyart az egyik legősibb és legönállóbb altaji nyelvnek állítja, a finnugor nyelvrokonság híveit, Hunfalvyt és Budenzet haragítja magára tiszteletlen hangjával és ellentmondást nem tűrő kijelentéseivel. Ezzel és még inkább 1879-es Pesti Napló-beli nyílt levelével[6] országos botrányt kelt, helyzete lehetetlenné válik. Önkéntes száműzetéséből csak Hunfalvy halála után térhet vissza, de ekkor sem Pestre, hanem Szentkatolnára, majd a kolozsvári egyetemre.

1887-ben Bejrútból küldi el az Erdélyi Múzeumnak *A tamul nyelv a turáni nyelvek sanskritja vagy van-e a magyarnak testvére?* című tanulmányát, amely a folyóirat 1888-as évfolyamában meg is jelent.[7] Ebben már a török, illetőleg ural-altaji nyelvrokonságnak is hátat fordít. Pontosabban: a turáni nyelvek körében keresi a magyar nyelv helyét és őseit. Ennek ellenére lett éppen az ural-altaji tanszék professzora Kolozsváron, és ezen a tanszéken a turánizmus eszméjének hirdetője a finnugorsággal és a szűkebb altaji rokonsággal szemben.

3. Honnan erednek Bálint Gábor különc vagy különcködő elméletei, az akadémiai és egyetemi köröket megbotránkoztató rögeszméi? Ezek semmiképpen nem teljesen önálló hipotézisei, hanem mélyen a korban gyökereznek, és amennyiben téveszméknek bizonyulnak, elsősorban a kor téveszméi. Azt mindenképpen el kell ismerni, hogy az európai tudományosságban szokatlan módon, Bálintnak a nyelvtudása és a nyelvekre vonatkozó ismeretei nem „a szakirodalomból" erednek, hanem az élő nyelvek helyszíni tanulmányozásából. Ezek az élő ismeretek teljesen egyedülállóvá teszik az Ő működését, hiszen ebben az esetben a mintegy (vagy közel) 30 ázsiai nyelv ismerete nem szellemi luxus, nem önmagában a teljesítményért van, hanem tanulmányozható nyelvi anyagként. Az európai tudományosságban az volt a megszokottabb és a hitelt érdemlőbb, ha a nyelvész a könyvtárban dolgozott, a könyvek anyagát hasznosította és értékelte s mintegy bizonyságként arra hivatkozott. Ahogy Verne a könyvtárban ülve kalandozta be regényeiben a föld ismert és egzotikus tájait, a nyelvészetben is Humboldtig vagy nálunk Körösi Csomáig ritka, hogy valakinek helyszíni ismeretei legyenek távoli kultúrákról és nyelvekről. Bálint Gábor ezt joggal érezte fölénynek elődeivel és kortársaival szemben. Bámulatos szellemi képessége és nyelvi tudása alapján azonban túlsá-

[4] E tanulmányút fontosabb eredményeiből l. *Az éjszaki burját-mongol nyelvjárás rövid ismertetése.* Nyelvtudományi Közlemények (XIII) 1877. 169-248; *Kazáni tatár nyelvtanulmányok. I. Kazáni-tatár szövegek.* Budapest 1875; *II. Kazáni-tatár szótár.* Budapest 1876; *III. Kazáni-tatár nyelvtan. Hang-, alak- és mondattan.* Budapest 1877.

[5] *Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén. Madsar Monghol khojor khele adalitkhakho biesik* (Magyar mongol két nyelvet egyenlítő irat). Budapest 1877.

[6] *Egy távozó számadása* (Levél a szerkesztőhöz). Pesti Napló 1879. 107. sz.

[7] Erdélyi Múzeum (V) 1888, 33-55, 215-236.

EME

gosan hamar és fölényesen ítélkezett, és gyakran úgy, mintha ezzel maga a megbotránkoztatás lett volna a célja.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején kialakult a nyelvek eredetének és rokonságának a vizsgálati módszere: az összehasonlító-történeti nyelvészet. A magyar úttörők: Sajnovics János a maga *Demonstratió*jával[8], majd az erdélyi Gyarmathi Sámuel 1799-ben Göttingában publikált *Affinitas*ával[9] módszeresen igazolták a magyar és az egyéb finnségi és ugor nyelvek rokoni összetartozását. Módszeresen, de nem meggyőzően azok számára, akik előkelőbb rokonságra vágytak. És a szakmában sem végérvényesen, mert a történeti kapcsolatok és a tipológiai azonosság miatt tovább is kísértett a török eredet, ami némelyek számára bizonyosság volt, az altaji nyelvekkel való távolabbi rokonság eszméje és az ural-altaji nyelvi kapcsolatok hipotézise, amelyet az időbeli távolság miatt sem körültekintően igazolni, sem meggyőzően cáfolni nem tudott azóta sem a nyelvtudomány.

Az új módszer a maga látványos bizonyításaival, a Gyarmathitól eredő rekonstrukciós eljárás néha bűvészkedő túlzásaival a nyelvészeket is megszédítette. Azt hitték, hogy a távoli múltra vonatkozó hipotézisek valóságosaknak tekinthetők, továbbá, hogy az egyes nyelvek eredetének megfejtése egyúttal a nyelvet beszélő nép eredetét, az etnogenezis helyét és idejét is egyből megoldja, s hogy ez lehet a kulcsa az egyes kultúrák eredetének is. Ez mindenképpen túlzás volt, olyan túlzás, amelyre néhány kortárs is figyelmeztetett, hogy aztán a XX. század tegye föl az indokolt kérdőjeleket és figyelmeztető táblákat. Hogy ti. egyáltalán nem szükségszerűen azonos és egygyökerű a nyelv, a nép és a kultúra eredete, és hogy minden, a múltra vonatkozó kikövetkeztetés módszertani hipotézis csupán, amelyet nem lehet valóságosként, bizonyosságként kezelni.

4. Volt ennek a kornak, a XIX. század első felének egy másik fontos felfedezése is. Az a felismerés, hogy morfológiai (tisztán nyelvi) hasonlóságok és különbözőségek alapján a nyelvek tipizálhatók. Ez a módszer tiszta formájában mellőzi az előbbi szemlélet genetikus és történeti spekulációit és buktatóit, azokat az elháríthatatlan érzelmeket, szenvedélyeket és indulatokat, amelyekkel egy nép saját bölcsőjét, számba jöhető rokonságát, helyét keresi. Csupán egy valamit föltételez: az egyes nyelvek pontos ismeretét, hiteles leírását. A.W. Schlegel, majd az indogermanisztika más kiválóságai a ma már klasszikusnak és kissé elavultnak tekinthető három típust különítették el: az izolálót, az agglutinálót és a flektálót. A kor szelleme nem kedvezett ennek a tisztán nyelvészeti megközelítésnek, hiszen maguk a morfológiai osztályozás klasszikus szerzői is az ún. természettudományos és evolucionista szemlélet bűvkörében éltek. Ez volt tudvalevőleg a XIX. század alapvető mítosza, amely minduntalan befolyásolta, megzavarta a másféle megközelítést. Mindenféle társadalmi jelenség, intézmény — és így a nyelv — vizsgálatát behatárolta a születés — kifejlődés — leépülés — elmúlás feltételezett modellje.

Darwin fő műve, *A fajok eredete* 1859-ben jelent meg. Ebben a fajok fejlődésének és osztályozásának megvilágítására maga a szerző hivatkozik a nyelvek analógiájára. Arra, hogy a fajokéhoz hasonlóan, a nyelvek genetikai kapcsolatai is megállapíthatók, az ember családfája — mondja — „a legjobb osztályozást szolgáltatná az egész világon ma használatban levő különböző nyelvekre nézve[10]. August Schleicher volt aztán az a nyelvész, aki a darwinizmust, a természettudomány evolucionista szemléletét bevitte a nyelvtudomány elméletébe.[11] Ennek lényege, hogy ő már nem csupán analógiát lát a fajok és a nyelvek fejlődése, az élő szervezetek és a nyelv között, hanem szerinte a nyelv maga élő szervezet, természeti organizmus, úgy él, keletkezik, fejlődik és hal el, mint a fajok.

A nyelvtípusokra vonatkozó elmélet és az egyes nyelvek tipológiai megítélése kezdetben

[8] *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse.* Koppenhága 1770.

[9] *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammatica demonstrata.* Göttinga 1799.

[10] *A fajok eredete.* Budapest 1873. II. 246.

[11] L. tőle: *Die darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft.* 1863. Magyarul: *Darwin és a nyelvtudomány.* 1878.

eME

mentes volt a korszellem előítéleteitől. Ez azt jelentette, hogy magukat a típusokat változatlanoknak tekintették, és hogy az egyes nyelvek tipológiai jellegét is többé-kevésbé állandónak vélték. Bár érvényesült az az inkább a középkori szellemet és a korabeli romantikát tükröző felfogás, hogy a tiszta típusok ősiek, és hogy minél ősibb egy nyelv, tipológiailag annál tisztább. Azt nyilván nem volt nehéz észrevenni, hogy tipológiailag egészen tiszta, steril nyelvek nincsenek.

W. von Humboldtnál már az újkori szemléletnek megfelelően a fejlődés a tökéletesség felé halad. Úgy véli, hogy az egységes emberi szellemi erő valósul meg különböző módon és mértékben az eltérő típusú nyelvekben, és hogy ez a megvalósulás egyre tökéletesebb. Az egyes nyelvek eltérő igerendszerére hivatkozik, ezeket tekinti osztályozása alapjának.[12]

5. Ez volt a kor szelleme a nyelvészetben, és ezt csak a század második felében zavarta meg a újgrammatikus irányzat, amely a nyelvi változások szabályosságára, törvényszerűségére esküdött, és e célból az élő nyelvek, nyelvjárások vizsgálatát is szorgalmazta, majd a század végén a Wund-féle pszichologizmus.

Bálint Gábort az elméletek kevésbé érdekelték. Némi bántó éllel róla is, akárcsak mesteréről, Vámbéry Árminról, ellenfelei azt mondták, hogy nyelvészetileg képzetlen s abból eredne az önfejűségük és a különcködésük, hogy csak a saját elméleteiket ismerik, és azokhoz ragaszkodtak rögeszmésen. Vámbéry tudvalévően a magyar nyelv török eredetét vallotta és védelmezte, azt, hogy a magyar az altaji nyelvek családjába tartozik. Ezt próbálta nagy hévvel bizonyítani az említett ugor-török háborúban finnugrista ellenfeleivel, Hunfalvy Pállal és Budenz Józseffel szemben. És ebben lett volna szövetségese fiatal barátja és tanítványa, Bálint Gábor, aki végül bizonyos értelemben áldozata volt ennek a tudományos háborúskodásnak, majd mesterét is megtagadva a turáni elmélet híve lett.

Fogarasi János, Bálint mecénása az első ázsiai tanulmányúton, a *Czuczor-Fogarasi*ként emlegetett hatkötetes nagyszótár[13] társszerzője, fontos közéleti személyiség, a kúria legfőbb ítélőszéki bírája volt. Foglalkozására nézve jogász tehát és nyelvész. Nyelvészként — akárcsak Bálint Gábort — sem a saját kora, sem az utókor nem vette komolyan. Dilettánsnak tartották vagy műkedvelőnek, szemléletét elavultnak. 1834-ben kiadott első fontosabb munkájának címe: *A magyar nyelv metaphysikája v. a betűknek eredeti jelentése a magyar nyelvre alkalmaztatva. A magyar nyelv szelleme* című tanulmányában, amely 1843-ban jelent meg és 1858-ban nyerte el az Akadémia Marczibányi-jutalmát, a kor élvonalbeli nyelvfilozófiai eszméi visszhangoznak.

Az ún. gyökelmélet híve volt, és mint az említett szótár is tükrözi, a nyelvek és a szavak eredetében a nyelvmetafizikának és a hangmetafizikának tulajdonított nagy szerepet. A szaktudomány ezzel akkor sem tudott és azóta sem tud igazán mit kezdeni. Ami persze önmagában még nem indokolja a „tudománytalan" vagy a „dilettáns" minősítést. Hiszen aligha lehet azt állítani, hogy a nyelvek létrejöttében és életében nem lehetett és nem lehet szerepük metafizikus, irracionális tényezőknek. Talán éppen az a fajta kognitív nyelvészet és szemantika, amely most kezd kialakulni és teret hódítani, ez lesz képes behatolni a nyelv irracionális, kaotikus világába, hang, érzés, sejtelem és jelentés kusza rejtelmeibe, kapcsolataiba.

A magyar nyelvtudomány története bizonyára át fogja értékelni azt a közkeletű véleményt, hogy Fogarasi nyelvészeti működésének egyetlen maradandó eredménye a szórend és a hangsúly viszonyának beható elemzése[14], amelyet aztán Brassai Sámuel folytatott.[15] Ettől függet-

[12] Wilhelm von Humboldt: *Über die Kawi-Sprache auf der Insel Java, nebst einer Einleitung über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts.* I. Berlin 1836.

[13] *A magyar nyelv szótára.* Budapest 1862-1874.

[14] *Hangsúly a magyar nyelvben.* Akadémiai Értesítő 1860-1861.

[15] Egy egészen friss tanulmányból kiderül, hogy máris lényegesen módosult, kedvezőbbé vált a Czuczor-Fogarasi szótár szófejtéseinek megítélése. L. Szilágyi Ferenc: *A hangutánzás és a „hangfestés" a magyar szófejtésben. — Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből.* Szerk. Kiss Jenő és Szűts László. Budapest 1991. 658-64.

eME

lenül nem árt felidézni: Bálint Gábor első ázsiai útjára úgy került sor, hogy Fogarasi, aki *Mongol nyelvtanulmányok* címmel 1868. dec. 21-én az Akadémián értekezést olvasott fel, javasolta egy fiatal nyelvtudós kiküldetését, és erre a célra évi száz aranyat ajánlott föl. Ez is jelzi működésének széles körét és áldozatkészségét.

6. Van ennek a kornak egy nagy hatású egyénisége, akit ma inkább téveszméi miatt szoktak ugyan idézni, ám a múlt század második felében mégis ő volt a nyelvtudomány prédikátora, legnagyobb hatású előadója és legolvasottabb szerzője. A nagyközönség körében mindenképpen. (Ez is elég gyakran előfordul az egyes tudományok történetében, hogy a kortársak körében nem a legmélyebb, mondjuk humboldti méretű gondolkodónak van hatása, hanem a merész, gyakran felületes általánosítóknak, akik a kötelező elővigyázatosság és kétely mellőzésével nagy dolgokat vélnek fölfedezni.) Maximilian Müllerről van szó, Müller Miksáról, ahogyan a kor divatja szerint magyarították a nevét. Német származású tudós volt, de Oxfordban működött, ott tartotta „fölolvasásait", előadás-sorozatait a nyelvészet alapvető kérdéseiről. 1861-től ezek az előadások sok kiadásban megjelentek, és szinte azon nyomban más nyelvekre is lefordították őket: 1874-ben Simonyi (Steiner) Zsigmond fordításában magyarul is.[16]

Tőle való mindenekelőtt a *turáni* elnevezés, amely nála a ragozó, agglutináló nyelvek összefoglaló neve. A flektáló nyelvek indoeurópai csoportját szintén ő nevezte el *árjá*nak, a tőbeli flektálást mutatókat pedig *sémi*nek. Ezen a ponton, a történetiség és a nyelvi jelleg összekapcsolása révén, ki lehetett terjeszteni e terminusokat a „népfajok"-ra is, a faji és kulturális jellegzetességekre. Ezt persze már nem lehet mind a Müller számlájára írni. De azzal, hogy az egyes nyelvtípusokat kiválasztott nyelvekkel és nyelvcsaládokkal reprezentálta, és azokat a kultúra típusaival, illetőleg fejlettségi szintjeivel is kapcsolatba hozta, ötletet és ösztönzést adott azoknak a XX. századi eszméknek is, amelyek a fajiságot és a nyelviséget meghatározónak tekintették a kulturális és szellemi teljesítmények szempontjából. Ő ugyanis azt mondta, hogy az árja és a sémi nyelvek a fejlett földművelő kultúrák megteremtői és képviselői, a turániak az ázsiai nomád állattartók, az izoláló nyelvű népek pedig a fejlettség legalacsonyabb, mintegy természeti szintjén állnak. Mindennek az alapja az a téves elmélet, amely a nyelvek és a kultúrák változását is egyirányú, lineáris (vagy akár spirális) fejlődésként feltételezi, a kettő egyes szakaszai között közvetlen párhuzamot lát, a fejlődés csúcsát pedig az árja népek nyelvében és kultúrájában véli fölfedezni.

Századunk tudományos kritikája (de már a múlt században is ható demitizáló Vico-féle filozófia is) alaptalannak tekinti mindezeket a feltételezéseket. A nyelvtípusokat nem tekinti ugyan változatlanoknak, ám a változás irányát ciklikusként föltételezi és függetlenként természetesen a kultúra változásától, amely maga sem egyirányú, egy szálon futó.

Megítélésem szerint Bálint Gábor, több kortársához hasonlóan, Müller csapdájába esett, a kor csapdájába voltaképpen. Meg volt ugyanis győződve arról, hogy az azonos jelleg közös ősiséget, közös gyökereket föltételez, és hogy azok a nyelvek, amelyek tipológiailag „tisztábbak", ősibbek is a többinél. Mindez persze lehetséges, de semmi bizonyítéka nincs, sőt különösebb valószínűsége sincs annak, hogy az összes agglutináló nyelvek, azaz az ázsiai és nem ázsiai „turáni" nyelvek mind rokonai volnának egymásnak, hogy mindezek a tamil, vagy a magyar, vagy a sumér mintájára volnának visszavezethetők. (Mert természetesen a sumér is agglutináló, azaz ilyen értelemben „turáni" nyelv.)

Egyébként Bálint Gábor 1888-ban az Erdélyi Múzeumban megjelent tanulmányában, amelynek már idézett, sokat mondó címe: *A tamul nyelv a turáni nyelvek sanskritja vagy van-e a magyarnak testvére?*, a turáni nyelvekről mint azonos típusú nyelvekről ír, a magyar pedig — ekkori véleménye szerint — testvér nélküli, mint a japán vagy a dravida (tamil) nyelvek. Íme néhány jellemző részlet:

[16] Müller Miksa *Fölolvasásai a nyelvtudományból.* Az MTA kiadása. 1874.

EME

„...azok a nyelvek, a melyek a magyar nyelvvel megegyező sajátságúak, azok a *turáni nyelvek* és a tamul nyelv ezen nyelvek egyike. És megfordítva, ha valaki a tamul nyelv sajátságait ismeri, tudja a turáni nyelvek mivoltát."[17]

„Addig, a mig a magyar nyelvészek két nagy tábora, egyaránt dicsőítve mindkettő a kürtszájú, de kutatni nem akaró tollhősöktől, azon fog vitatkozni, ha a magyar finn-ugor-e, vagy török-tatár, azt hiszem, alig fognak más eredményre jutni, mint az indiai mese szerint elefántot látott négy világtalan koldus."[18]

„Se nem finn a magyar, se nem török-tatár, hanem a nagy turánság családjában testvér nélkül van a magyar törzs. Ama nagy család a mandsuk, a mongolok, a török-tatárok, a finnugorok, a tamulok vagy dravidák és a Himalája törzsök mindnyájan külön-külön testvéres csoportok..."[19]

Semmi kivetnivalót nem lehetne ma sem találni ebben a szövegben, ha nem a *turánság családjá*ról beszélne a szerző, hanem a turáni, azaz agglutináló nyelvek családjáról, és ha nem a magyar nyelv rokontalan voltát állítaná a családon belül. Nem a mentségére, csupán magyarázatként mondom: úgy kell Őt látnunk, mint a nyelvek között hajózó Kolumbuszt. Rendkívüli nyelvtudásával azonnal érzékelte bármely újonnan megismert nyelv jellegét, típusát, a magyarral való jellegbeli egyezését, ám ezt mindjárt a történetiség, a rokonság nyelvére fordította le. Hogy a rokonság bizonyításának más, külön módszertana van, arról egyszerűen nem akart tudomást venni.

Jellemző erre a Zichy Jenő gr. 1895-ös, alig három hónapos kaukázusi expedíciójának tanulsága. Bálint Gábort már kolozsvári egyetemi tanárként hívták meg nyelvész szakértőnek. Ekkor a cserkeszek ejtették rabul, s ami fontosabb: a cserkeszek kabard nevű törzse, nyelvjárása. Szintén *turáni* nyelvükben vélte felfedezni Bálint a kulcsot a hun-székely-magyar kérdés megfejtésére, amely persze szükségessé tette a honfoglalás revízióját. Az egész fejtegetésnek nem lényegtelen eleme, hogy ezzel a maga számára igazoltnak látta a hun-székely rokonság mitikus hagyományát. Már korábban is azt vallotta a székelyekről, hogy az ázsiai őshazában az előkelők rendjét alkották, amelybe „a felvétel vitézi érdemek alapján történt."[20]

7. A szavaknak is megvan a maguk sorsa. A tudományos szakszavaknak is. Ahogy az embert, a szavakat sem védi semmi a rágalmakkal, gyanúsítgatásokkal szemben. Kompromittálni lehet őket anélkül, hogy tehetnének róla vagy ellene. Jellegzetesen ez történt a *turáni* elnevezéssel, amely a XX. század második felében a *faji* vagy a *fajelméletet hirdető* szinonimájává vált sokak tudatában, emiatt olyan tabuszóvá, amelyet kiejteni sem volt szabad, nemhogy leírni. Bizonyára ez is lényeges oka (volt) a Bálint Gábor körüli hallgatásnak, az amnéziának. Holott egyrészt semmi nyoma nincs annak, hogy az élete utolsó éveiben indult Turáni Társasághoz bármilyen köze lett volna, másrészt a társaság és a folyóirat indulásakor és első időszakában mindenképpen szakmai jellegű volt és magas tudományos színvonalú.

Maga a *Turán* név egy nagy történeti régió ősidők óta használt neve. Ez a terület az Irántól északra fekvő steppe és sivatag, a Kaszpi-tenger környéke. A kultúra bölcsője bizonyos értelemben, hiszen ezen a tájon van az óvilági növénytermesztés kiindulópontja, centruma. (Így talán mégsem véletlen, hogy a történelmi turáni népekhez olyanok tartoznak, mint a sumérok, etruszkok, szkíták, hunok, avarok, besenyők, kunok stb.) Már Müller részéről sem volt szerencsés, hogy e vidék nevét, illetőleg népeit a kevésbé fejlett nomád pásztorkodással kapcsolta össze (az is kérdés, hogy az kevésbé fejlett-e), és hogy az agglutináló nyelveket így nevezte meg. Az ő tipológiájában így akaratlanul pejoratívvá vált a szó. Bálintnál pedig, más magyar szerzőknél, altajistáknál, orientalistáknál, akiknek „turáni" anyanyelvük volt, a turánsághoz egyfajta büszkeség kapcsolódott, a nagy nyelvi „család" tudata.

[17] *I.m.* 45.
[18] *I.m.* 234.
[19] *I.m.* 235.
[20] György Lajos: *i.m.* 23.

EME

A Turáni Társaság mint akadémiai szintű tudományos egyesület 1910-ben alakult meg (nincs tudomásunk róla, hogy Bálint Gábor tagja lett volna), első elnöke az a gr. Széchenyi Béla, akinek korábbi ázsiai expedíciójában Bálint is részt vett. Az 1913-ban indult *Turán* című folyóiratnak szerkesztője volt többek között a *Kalevala*-fordító Vikár Béla és gr. Teleki Pál is. 1920-ban alakult meg a Magyarországi Turán Szövetség, és valószínűleg ettől kezdve ment végbe a mozgalomnak az a politikai ideologizálása, ami időben visszafele és magáig a szóig elmenően mindent és mindenkit kompromittált. Közvetve az ebben az ügyben teljesen ártatlan Bálint Gábort is. Lehet persze, hogy mindez csak feltételezés, mégis intő jel arra, hogy elő kell vennünk megrágalmazott, gyanúba kevert szavainkat is, mert gyakran ez a feltétele annak, hogy fontos eszméket, intézményeket és személyiségeket méltóképpen értékelhessünk.

8. Külön, az illető szakterületek mai kutatóira vár annak megítélése, milyen értéket képviselnek Bálint Gábor konkrét nyelvleírásai, az a nyelvi anyag, amelyet három ázsiai útja alkalmával gyűjtött, majd publikált. Vagy még azt megelőzően: van-e valamilyen értéke fiatalon írt *Török nyelvtan*ának?[21] Aztán az első, hosszabb útján gyűjtött tatár népköltészeti anyaga, hiedelemgyüjtése, szótára, nyelvtana, amelyet *Kazáni tatár nyelvtanulmányok* címmel adott ki 1877-ben, megőrizte-e forrásértékét? Gyaníthatólag ezek Bálint Gábor munkásságának legértékesebb és legmaradandóbb értékei. És ide sorolható *Tamul (dravida) tanulmányok*[22] című munkája és nyelvi anyaga révén *Kabard nyelvtan*a (Kolozsvár 1900) és szótára is (*Lexicon cabardico-hungarico-latinum*. Kolozsvár 1904).

Ha csupán e munkákat nézzük vagy ezek bármelyikét, akkor is el kell ismernünk Bálint Gábor kivételes tudományos teljesítményét. Az elméletekben rendszerint kevés az időtálló, de a pozitív tudás, a pozitív ismeret, a tényanyag megmarad. Az elméletekkel az a baj, hogy ami a legfontosabb volna bennük és velük kapcsolatban, a kétely, a kritikai reflexió, az tűnik el leghamarabb, és a legtetszetősebb hipotézis is viszonylag gyorsan rögeszmévé merevül. A tudomány nagy és szent dolog, de a tudósok távolról sem szentek, hanem emberek. Gyarló emberek, tele gőggel, hiúsággal, önzéssel, elfogultsággal. És konoksággal.

9. Talán ezért is van, hogy akiket mitikusan nagy tudósoknak tekintenek, csak ritkán érzékeny nevelők is egyben. Bálintnak is bizonyára nagy hallgatósága lehetett, lehettek hívei harcaiban, vitáiban, akiket magával ragadott szenvedélyes megszállottsága, ragyogó tudása, ellenzékisége. Nyitott és fogékony volt olyan új dolgok iránt, amelyek rögeszméit nem érintették Magyar egyetemen Ő volt az első, aki már 1897-ben, tíz évvel e nyelv megszületése után, eszperantó tanfolyamot tartott, és „könyomatos" ívekben kiadta az eszperantó nyelv szabályait. Amikor pedig Barabás Ábel kolozsvári unitárius kollégiumi tanár ennek alapján megírta az *Esperanto világnyelv* című könyvét (1898), előszavában Bálint Gábor védelmébe vette ennek „a logikán alapuló nyelvnek ésszerűségét és észben tartható könnyűségét"[23]. Éppen Ő pártfogolta az eszperantót, aki a legkevésbé szorult rá, hiszen tanította a törököt, a tatárt, a japánt, a kabardot, a mandzsut, a tamilt, a finnt.

Hívei voltak tehát, de igazi értelemben vett tanítványai nem.

10. Talán akad majd egyszer vállalkozó, aki alaposan elemezze: kiket és mi okból emelt mítoszi magaslatra az utókor emlékezete? Kívánatos volna többet elmélkednünk a mitizálódás transzilván mechanizmusáról, modelljéről is, amely néha érthetetlen, bántó amnéziával párosul. Miért van az, hogy némelyeket teljesen elfeled az utókor, míg másokat az egekig magasztal? A tudósokat tekintve és éppen Bálint Gábor példáját, semmiképpen nem lehet azt állítani, hogy önmagában a tudományos teljesítmény volna a leglényegesebb az így vagy úgy ítélkező utókor szemében. Már nyelvtudása miatt is bárhol a világon legendás alakként tisztelnék. Nálunk nem. Még az egyetem hajdani évkönyveiben is csak két címe szerepel: „az

[21] *Török nyelvtan. Alak-, mondattan, olvasókönyv és szótár.* Budapest 1875.

[22] *Tamul (dravida) tanulmányok: Gróf Széchenyi Béla keletázsiai útjának tudományos eredménye.* Budapest 1897. II, 1-341.

[23] György Lajos: *i.m.* 22.

EME

irak-arabi török tartomány pénzügyi ellenőre és a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktora". Az sem mindennapi, hogy tudományos viták áldozataként lett önkéntes száműzött. Hogy három ázsiai tanulmányutat tett említett szánűzetésén kívül, és minden útjának gazdag volt a tudományos termése.

Igaz viszont, hogy zárkózott volt és különc. Különc volt a tudományban, de ez a különcködés jórészt (vélt) nemzeti érdekű, nemzeti indíttatású volt, és külön szerepet játszott benne, mint jeleztük, székely volta, a székely eredetmítosz tudományos igazolásának szándéka.

Különc volt emberként is: öltözködésében, magatartásában, ellenzékiségében. Don Quijote-i figura volt.[24] Nem igazodott, nem törleszkedett sem intézményekhez, sem hatalmasságokhoz. Nem kereste senki kegyeit. Az utókor kegyeit sem.

Az utókor aztán gyorsan el is feledkezett róla. Némi cinizmussal és iróniával azt is mondhatnánk: ha Bangalorban halt volna meg, ott volna eltemetve, Hozzá is zarándokként járnánk, mint Kőrösi Csomához. De mivel itt nyugszik a kézdivásárhelyi temetőben, senki nem törődik vele. Pedig megérdemelné. Ha nem is az indokolatlan mitizálást (annak úgyis bővében vagyunk), az emlékezést és a megbecsülést mindenképpen.

11. Ha pedig Kőrösi Csomát említettük, ejtsünk néhány szót a hely szelleméről is. Annak a helynek a szelleméről, ahonnan Bálint Gábor elindult, és ahová pihenni is visszatért.

Ebben a régi szentkatolnai kastélyban, amelynek szép termében az emlékülést tartjuk, egy másik neves orientalista is megfordult. Osdolai gr. Kuun Gézáról van szó. Az Ő neve is összekapcsolódik e tájjal, hiszen Ozsdola itt van Szentkatolna és Csomakőrös tőszomszédságában, bár a családnak ez az ága már rég Hunyad megyében élt, Kuun Gézának a marosnémeti kastély volt az otthona. 1847 nyarán még mint gyermek járt Szentkatolnán, mint visszaemlékezéseiben írja: „...nagybátyám gr. Kuun József meghívására Háromszékbe utaztunk, a ki ezen nyárra átadta nekünk szentkatolnai kastélyát... E kastélyt Háromszék egykori főtisztje, ősöm, zabolai Basa Tamás építtette a XVII. évszáz első felében; egyik leánya Kún Istvánhoz ment férjhez, a másik Mikeshez Zabolán. Két kastélyt építtetett Basa Tamás, az egyiket Szent-Katolnán Kún Istvánnénak, a másikat Zabolán Mikesnénak. Kún István leánya Bethlen Miklóshoz ment férjhez, Erdélyország korlátnokához s híres államférfihoz, ki utóbb grófi méltóságra emeltetett. Kún Ilona fiatalon halt meg. Kún Istvánék többnyire az osdolai kastélyban laktak s Kún Ilona fényes esküvője is ott volt. A szentkatolnai kastély nagy csínnal és kényelemmel volt berendezve."[25]

Szádeczky Lajos mondta róla temetésén: „Utolsó képviselője volt köztünk egy — sajnos — letűnni látszó szép világnak, mellyel Erdély századokon át tündökölt: a főúri tudósoknak."[26]

Nem volna illő Bálint Gábort ünnepelve a Kuun Géza tudományos érdemeit ecsetelni az orientalisztika területén. A hely szelleme miatt mégis szóba kellett hoznom, és azért is, mert róla sem emlékezett meg senki az elmúlt negyven esztendőben.

Csomakőrös — Zabola — Szentkatolna — Ozsdola: itt van egymás tőszomszédságában. Három híres orientalistánk neve kapcsolódik ezekhez a székely falvakhoz, amelyeknek határa ezer éven át az ország határa is volt a keleti végeken. Talán nem teljesen véletlen, hogy éppen e keleti végekről indultak a távoli Keletre saját törzsük gyökereit keresve. Volt ebben a hősi, néha romantikus nekibuzdulásban megszállottság és rögeszme, az eredetmítoszokban való konok hit. De az eredmény: kinek-kinek az életműve, a Bálint Gáboré különösen, az egyetemes és a magyar tudományt gazdagította. A székely eredetkérdés tudományos megoldása pedig valószínűleg éppen azért nem juthat nyugvópontra, mert a XX. századi tudomány is csak egymást és a korábbi véleményeket kizáró újabb rögeszméket tud felmutatni.

[24] Az én megítélésem szerint korántsem véletlen, hogy éppen Vetró András mintázta meg Bálint Gábor Szentkatolnán felavatott mellképét, hiszen az Ő művészi pályáját végigkíséri Don Quijote jelképes alakja.

[25] *Gyermekéveim.* Erdélyi Múzeum (XXI) 1904. 549-51.

[26] Erdélyi Múzeum (XXII) 1905. 228.

Berta Árpád

Szentkatolnai Bálint Gábor és a keresztény tatárok

Bálint Gábor 1844 márciusában, a Háromszék megyei Szentkatolnán született, közel ahhoz a helyhez, ahonnan 1819-ben Kelet megismerésére indult Kőrösi Csoma Sándor. Nemcsak indulásuk helye, de céljaik, tehetségük és nem utolsósorban székely vasakaratuk is csábít egyfajta párhuzam felállítására.

Akad azonban a két jeles orientalista között számos lényeges eltérés is. Az egyik: indulásuk időpontja. Körösi Csoma Sándor a reformkor idején, Bálint a kiegyezés után veszi kezébe a vándorbotot. Csomát a romantikus őshazakeresésben támogatta kora: a kialakuló polgári társadalom, a nemzetté válás hátteret nyújt neki. Bálint rossz korban született. Mint Kara György írja Bálint Gábor keleti leveleihez írt előszavában: „...Bálint Gábor tevékenysége ... a 18. század végében és a 19. század első felében gyökerező őshazakeresésekhez kapcsolódik inkább, mint a dualista Magyarország egyrészt józanabb, biztosabb alapú tudományos törekvéseihez..., másrészt a magyar uralkodóosztály ezeréves jussát, ősi »szittya« dicsőségét igazoló aligha tudományos irányzataihoz."[1]

Lényeges eltérés van Csoma és Bálint utóélete között is. A tudománytörténet méltó helyére, a legnagyobb magyar tudósok közé helyezte Kőrösi Csoma Sándort. Bálint Gáborral szembeni adósságát azonban mindmáig nem törlesztette még a magyar és főként a nemzetközi orientalisztika. Tévedései, délibábos ábrándjai, túlzó következtetései jól ismertek. Az a hatalmas és rendkívüli értéket képviselő nyelvi és néprajzi anyag azonban, amit Oroszország és Ázsia területén gyűjtött, már kevésbé. Még akkor is így van ez, ha a magyar keletkutatás ezen adósságának törlesztése érdekében már többen is szót emeltek (György Lajos[2], Nagy Lajos Gyula[3] és legutóbb Kara György[4]).

Ebben az írásban nem vállalkozhatom arra, hogy törlesszem az adósságot. Csak azt vállalom ezúttal föl, hogy elidőzök egyik legfontosabb és legértékesebb gyűjtésénél, annál a kazáni nyelvi gyűjtésnél, mely mindmáig a legteljesebb forrása a keresztény tatárok nyelvének, folklórjának, hiedelmeinek.

Kazáni tanulmányairól, keleti helyszíni kutatásairól s ezek tudományos eredményeiről esett már szó. Térjünk vissza az 1871-es évhez. Mint tudjuk, hosszabb és más célú tartózkodás tervével érkezett ide. Szerette volna néhány keleti nyelv elsajátításával megalapozni mongóliai tanulmányútját. Sajnálattal kellett azonban tudomásul vennie, hogy tervei valóra váltása ez idő tájt Kazánban nem sikerülhet neki. Emberi nagyságának és céltudatosságának bizonyítéka, hogy az efölötti hosszas sajnálkozás helyett, rögtön módosította eredeti elképzelését, és halogatás nélkül hozzálátott a tatár nyelv tanulmányozásához s egy olyan tatár nyelvi gyűjtés összeállításához, melyet mindmáig becses forrásként tarthatunk számon. Bálintnak ezúttal némi szerencséje is volt. Kazánban az első és legmeghatározóbb útmutatást ugyanis egy kitűnő tudóstól, a tatár nyelv kiváló ismerőjétől, N. I. Ilminszkijtől kapta. (Ilminszkij tudósi kvalitásain semmit sem csökkent az a tény, hogy mint az orosz érdekek feltétlen kiszolgálója, saját korában sem volt népszerű a tatárok körében, s politikai szerepének történelmi megítélése azóta egy jottányit sem változott.)

Bálint 1875-77-ben kiadott kazáni-tatár nyelvtanulmányai egy igen jól elkülöníthető, nyelvében, szokásaiban, anyagi kultúrájában elszigetelt és mindmáig jól nyomon követhető, kis

[1] *Bálint Gábor keleti levelei. Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról. Értekezése a mandsuk szertartásos könyvéről.* Bevezetővel újra közreadja Kara György. Kőrösi Csoma Társaság. Budapest 1973. 5.

[2] György Lajos, *Bálint Gábor emlékezete. Egy kolozsvári egyetemi tanár oroszországi és belsőázsiai nyelvtanulmányai.* Kolozsvár 1945.

[3] Nagy Lajos Gyula, *Emlékezés Szentkatolnai Bálint Gáborra.* Budapest 1944. (Kézirat a Kőrösi Csoma Archivum számára.)

[4] L. 1. jegyzet.

EME

létszámú tatár csoportnak, a keresztény tatároknak a nyelvjárására vonatkozik. Így a munka címében szereplő „kazáni-tatár" minősítés voltaképpen megtévesztő, hisz Bálint gyűjtése oly mértékben eltér a tulajdonképpeni kazáni-tatártól, hogy indokoltabb keresztény tatárról beszélni.

De kik is ezek a muszlim környezetben élő keresztény tatárok? Bizonyos szempontból még ma is igen keveset tudunk róluk, hiszen a Volga-vidék egyik legkevésbé kutatott népcsoportjáról van szó, akikről elég szűkösek forrásaink. Igaz, nemrégen jelent meg Muhametsin igen kitűnő *Tatarü-krjasenü* c. monográfiája[5], amely a keresztény tatárok anyagi kultúráját vizsgálja, különös tekintettel a 19. század második felére és a 20. század elejére, és számos egyéb hasznos információt is közöl a keresztény tatárok kialakulásáról, azonban önmagában Muhametsin kötete sem tudja pótolni a keresztény tatárokra vonatkozó gyér ismeretanyagot.

Annyi bizonyos pedig, hogy ha egyszer vállalkozik majd valaki a keresztény tatár történelem megírására, egy szempontból egészen kivételes, irigylésre méltó helyzetben lesz: évszámra meg fogja tudni mondani ugyanis a keresztény tatár történelem kezdetét. Ez az évszám 1552. A keresztény tatárok történelme ugyanis a Kazáni Tatár Kánság bukásával egy időben veszi kezdetét. A középső Volga-vidéknek az Orosz Birodalomhoz történt csatolása után kezdődött meg az a nagyszabású misszionárius tevékenység, melynek elsődleges célja e terület korábbi urainak, a kazáni tatároknak pravoszláv hitre térítése volt. Már 1555-ben létrehozták a kazáni-szvijazsszki egyházmegyét. A cár a térítőktől azt követelte, hogy minél nagyobb számú tatárt hajtsanak keresztvíz alá békés úton. Az első megkeresztelkedett tatárok között főként azokat találhatjuk, akik már Kazán eleste előtt is Moszkva felé orientálódtak.

A térítés méretei az 50-es években megelégedéssel tölthették el az oroszokat. Rendkívül jellemző, hogy az 1556-ban Kazánban kirobbant oroszellenes fölkelés leverésében már aktív szerepet játszottak a keresztények. A következő évben több száz keresztényt telepítettek az oroszok Lajis környékére. Elsődleges feladatuk az itt emelt erődítmény védelme volt. Többségük utódjai ma is itt élnek.

A térítés — orosz szempontból nézett — kezdeti sikerei mégis inkább csak felületiek voltak. Germogen metropolita 1593-ban már így panaszkodik a cárnak: „...az újkeresztények együtt élnek a tatárokkal [ti. a muszlimokkal], csuvasokkal, cseremiszekkel, votjákokkal, ugyanazt eszik és isszák, mint ezek ... az újkeresztények szégyentelen módon megtartották titkos tatár szokásaikat, nem tartják magukat a keresztény hithez."[6] Germogen leveléből az is kiderül, hogy az idetelepített oroszok is eltávolodtak a keresztény hittől. A metropolita panaszai az újkeresztényekre minden bizonnyal közrejátszottak abban, hogy a 17. század elejétől megváltozik a térítés toleráns módja, és szigorú intézkedések születnek (börtön, halálbüntetés) az új hitüket elhagyókkal szemben. A 17. századtól kezdődően jelentkezik a forrásokban (orosz történeti dokumentumokban) az új- és régikeresztények megkülönböztetése. A történelem folyamán e két elnevezés jelentése több ízben módosult. (A 16. század újkeresztényeinek megkeresztelt utódjait a 17. században már régikeresztényeknek mondják, szemben a 17. század folyamán megtérített újkeresztényekkel. Az idő haladtával természetesen az egykori újkeresztények leszármazottai régikeresztények lesznek. Így a 19. sz. végén már csak azokat tekintették újkeresztényeknek, akiknek az ősei a 18. sz. elején vagy utána vették fel a kereszténységet. Ez utóbbi újkeresztény társaság zöme egyébként a 19-20. sz. folyamán újra felvette a muszlim hitet.)

A 17. sz. elején foganatosított büntető szankciók és más rendeletek, köztük olyanok, melyek meghatározták, hogy csak az a tatár murza tarthatja meg földbirtokát, aki keresztény lesz, nem érték el céljukat. Az 1710-es években a korábbi közel 2000 fős tatár földbirtokos rétegből csak 100 vette fel az új vallást. Igaz, ők megőrizték földjeiket, míg a többiek javarészt kereskedőnek csaptak föl.

[5] Muhametsin, Ju. G., *Tatarü-krjasenü*. Istoriko-etnograficeskoe issledovanie material'noj kul'tury seredina 19 — nacala 20 v. Moskva 1977.

[6] *Materialy po istorii Tatarskoj ASSR*. Leningrad 1932.

EME

1720 táján az oroszok több mint másfél százados térítő tevékenysége után is csak harmincezerre rúg a keresztény tatárok száma. Ráadásul ezek többsége nem is tekinthető igazi kereszténynek.

Szilveszter kazáni metropolita 1729-es jelentéséből[7] kiderül, hogy nem sokat változott a helyzet Germogen 1593-as panaszai óta. Megtudjuk, hogy a keresztény tatárok alapvető fogalmakkal sincsenek tisztában, nem tudnak imádkozni, oroszul alig tudnak pár szót, templomba nem járnak, gyermekeiket nem keresztelik meg, a tatár (vagyis a muszlim) temetőbe temetkeznek. Alig várják, hogy újra muszlimokként élhessenek.

Nagy Péter megpróbált ugyan néhány újabb kedvezményt tenni az újonnan megtért tatárok számára (pl. adófizetési kedvezmény, halasztás a katonai szolgálat alól), intézkedései azonban alig pár ezerrel növelték meg a keresztény tatárok számát. Az 1731-ben létesített Újkeresztény Bizottság és az 1740-ben létrehozott Újkeresztény Iroda drákói szigora csak olaj volt a tűzre.

A 18. sz. végén, a 19. sz. elején új irányvonal jelentkezik ismét az orosz politikában: ez a taktikus meggyőzés kora, melynek fő jellemzője a vallási türelem hirdetése. Az új politika értelmében türelmesen kell fellépni a muszlimokkal szemben. A térítés előtt meg kell teremteni annak feltételeit. Megindul a tatárul tudó misszionáriusok képzése. Igen sok templomot építenek fel. A gyakorlati teendők lebonyolításával az 1813-ban létesített Bibliai Társaságot bízzák meg. Később aztán e Társaság szinte kizárólagos feladata a liturgikus müvek helyi nyelven történő kiadása lett.

A keresztény tatároknál ennek az irányzatnak a fentebb már említett Ilminszkij lett a fő képviselője. Tevékenysége az 1860-as években veszi kezdetét. Alapelve: a tatárok között csakis tatárok terjeszthetik hatékonyan a keresztény hitet. Ilminszkij tudta, hogy a pravoszláv hit terjesztésében főként azokra a tatárokra lehet számítani, akik elvégzik a misszionáriusok által vezetett keresztény tatár iskolákat, ahol beszélt tatár nyelven ismerkedhetnek meg a keresztény tanokkal. Ilminszkij ábécét szerkeszt a tatárok számára. Iskolákat létesít. 1867-től megkezdődik a keresztény tatár könyvek kiadása. Ilminszkij munkájának gyümölcse az 1870-es években kezdett beérni. Éppen akkortájt, amikor Bálint Kazánba érkezik.

A Tatár Köztársaság területén ma körülbelül százezer keresztény tatár él. Ez mintegy 7 százalékát jelenti a tatár lakosságnak. Az adat ugyanakkor erősen becslésjellegű, mivel az utolsó pontos adat 1926-os, ti. az 1926-os népszámlálás óta az egykori Szovjetunióban nem szerepelt a kérdőíveken a vallási hovatartozásra vonatkozó kérdés.

A keresztény tatár népesség négy nagyobb csoportban él. Közülük a legrégibb és létszámban legjelentékenyebb a közel negyvenezer főt számláló Kazánon túli csoport. Ezeknek az ősei közé érkezett 1871 tavaszán szentkatolnai Bálint Gábor.

Bálint kazáni tartózkodásáról, a Kazánban töltött négy hónap eseményeiről több hiteles forrásunk is van. Ezek Bálint Kazánból Fogarasi Jánoshoz és az Akadémiához küldött levelei, valamint útijelentése, amit hazaérkezése után az Akadémián olvasott föl. Ezek a Bálint-dokumentumok az 1871-es Akadémiai Értesítőben[8], illetve az 1874-es Értekezésekben[9] nyomtatásban is megjelentek, de helyet kaptak Kara György már említett kiadványában is. Az érdekfeszítően izgalmas, rendkívül olvasmányos útibeszámolók bőséges információi közül csupán néhány lényeges közlést emelek itt ki.

Az egyik ezek közül Bálint kazáni ismeretségi körére, s elsősorban Ilminszkijre vonatkozik, akiről a keresztény tatár történelem kapcsán esett már néhány szó. Ő volt a legnagyobb hatással Bálintra. Bálint Ilminszkijt „Oroszország legkitűnőbb török tatár nyelvismerőjének" tartja, és hallgat a tanácsára. Jelentésében írja: „Ilminszkij úr ... tanácsára főfigyelmemet a keresztény tatárok által beszélt nyelvre fordítottam, mint olyanra, amely sokkal tisztább a

[7] L. 6. j. 47.

[8] L. Bálint Gábor keleti levele. Akadémiai Értesítő 5 (1871) 241-245.

[9] L. Bálint Gábor jelentése. Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből 6 (1875) 3-19.

muzulmán tatárok nyelvénél azon körülményeknél fogva, hogy a keresztény tatárok, kik magukat *keresen*-nek nevezik, a muzulmán testvéreik által fölkarolt arab írást nem fogadták el, s így az arab és perzsa nyelvelem fölvételére kevesebb alkalmuk volt és van, mint muzulmán testvéreiknek; az orosz keresztség fölvétele pedig minden tanítás nélkül a legutóbbi időkig igen kevéssé hatott a nép nyelvére, sőt a muzulmán tatárok az orosz nyelvből is sokkal többet tulajdonítottak el azon oknál fogva, hogy ők, mint városi lakók és szenvedélyes kereskedők, sokkal nagyobb érintkezésben állottak s állnak az oroszokkal, mint a jobbára szegény sorsú keresztény tatárok, kik csaknem kizárólag falun laknak és földműveléssel foglalkoznak."[10]

Bálint, miután áttanulmányozott néhány keresztény tatár kiadványt, melyek ez idő tájt kezdtek megjelenni, rendszeres látogatója lett a kazáni lakása melletti keresztény tatár iskolának. A 70-es években közel negyven keresztény tatár iskola működött a Volga-Káma-vidéken. A központi közülük Bálint napi kétszeri látogatásának színtere lett. Bálint szívesen járt ide a tatár ifjak közé, akik mindig készségesen álltak rendelkezésére, segítették őt gyűjtésében.

Gyűjtése a következő tematikus egységekre osztható: közmondások, találós kérdések, dalok, mesék, népi hiedelmek leírása, liturgikus szövegek.

A gyűjtés körülményeiről Jelentésében[11] így számol be: „Minden dalt tudó fiatal tatárt magam köré gyűjtvén mondatolásuk után írtam a dalokat, a keresztény tatárok által elfogadott latin orosz betűkkel a leírás után fölolvastam előttök a mondatolt dalokat, és ha hiba volt a kiejtés fölfogásában, azt kijavítám; a harmadik műtétet képezte minden mondatolás után írt dalnál az ennek megértésére szükséges fejtegetés és magyarázás... A talányok és példaszólások gyűjtésénél szintén ilyen volt eljárásom. A népmesék gyűjtése pedig ekként történt: említett lelkész úr (Timothejev, a tanítóképezde lelkésze és tanítója) fölszólította a tatár tanulókat, hogy a tudott meséket bizonyos tőlem kapandó ajándék fejében úgy írják le a keresztények által használt latin orosz betűkkel, amint azokat elbeszélni szokták hozzátétel s elvétel nélkül. Az ily módon leírt meséket egyik igen értelmes tatár, Szimon Borisz, a kazáni központi iskola segédtanítójával kijavítottam..."

Beszámolója szerint gyűjtése során saját és mások följegyzéseire egyaránt támaszkodott Bálint Gábor. Mindkét esetben azt az Ilminszkij által összeállított, néhány latin betűvel kiegészített cirill betűs ábécét használta, amelyen az első, helyenként még igen következetlen ortográfiájú, keresztény tatár könyvek megjelentek. Ezeket a följegyzéseket transzliterálta azután a földolgozás során itthon Bálint Gábor.

Gyűjtése módjairól azonban nemcsak Bálint jelentése, hanem maga a gyűjtött anyag is árulkodik[12]. Az anyag efféle vallomásaira szeretnék néhány tanulságos példát bemutatni:

Bálint 45. közmondása így szerepel anyagában: *Útän at tiz tirlej.* Fordítása Bálintnál: Tüzes ló hamar izzad. Ilyen közmondást nem ismerünk a tatárban. Ismert viszont egy *Üsän at tiz tirlej* alakú, s 'A lusta ló könnyen izzad' jelentésű közmondás. A Bálintnál szereplő *ütän* helyesen tehát *üsän*, jelentése pedig nem 'tüzes', hanem 'lusta'. Ez az elhanyagolhatóan apró korrekció igen fontos tanulságok levonására nyújt lehetőséget. Hogyan kerülhetett *ütän* az *üsän* helyére? A megoldás kézenfekvő. A Bálint korabeli keresztény tatár kiadványokban a cirill *s* és *t* írásképe (különösen a kezdetleges nyomdatechnika és igen rossz minőségű papír miatt) könnyen felcserélhető volt. Bálint jegyzetébe tehát téves olvasatként *ütän* került. Ezt a fantom adatot, amikor azután itthon feldolgozta anyagát, 'tüzes' jelentésűnek határozta meg (így vette fel szótárába is), mert feltehetően az *ut* 'tűz' tatár szó valamilyen képzett alakjának és magas hangrendű változatának gondolta. Bálint apró tévedése arra mutat, hogy nem tudta gyűjtését minden esetben Kazánban értelmeztetni, és ellentétben azzal, amit Bálint az Akadémián tett jelentésében mondott, a közmondásokat nemcsak „mondatolás" után jegyezte fel, akadnak köztük olyanok is, melyek transzliteráció útján kerültek be anyagába.

[10] L. 9. j. 5.
[11] L. 9. j. 7-8.
[12] Bálint Gábor, *Kazáni-tatár nyelvtanulmányok.* I-III. Budapest 1875-1877.

eME

Bemutatnék egy másik példát is, amely szintén azt tanúsítja, hogy anyagának bizonyos részeit itthon értelmezte Bálint. A 102. közmondás így hangzik: *Tïjarï juk tujya kitkän*. Fordítása Bálintnál: Készülete nincs, s mégis lakadalomba (!) megy.

Ezúttal is a közmondás első szavával van probléma. Ellentétben az előző példával, itt a *tïyar* 'készület' jelentésű szó lehet tényleges nyelvi adat. Így találjuk a szót Budagov szótárában[13] 'kész' jelentésben, bár Radloff *tayar* 'bereit, fertig' adata valamint a török adatok forrásául közvetlenül szóba jöhető perzsa adatok (vö. pl. Steingass szótárában[14] *taiyär, tayar* 'ready, prepared') inkább első szótagi *a*-t sejtetnek. A közmondás első szava azonban nem ez a perzsa eredetű szó. A ma is igen jól ismert közmondás jelentése pontosan: 'Nincs ki megfékezné (tkp. megfékezője), (így) lakodalomba ment'. A közmondást olyan emberek jellemzésére használják, akik féktelenek, önfejűek, mindig saját fejük után mennek. Jól ismert a közmondás rövidített *tuyga kitkan* változata is. Az első szó (*tïyarï*) a tat. *tïy-* 'visszatart, megakadályoz, megfékez' ige főnéviesült participiuma (*tïyar [kese]* 'megtiltó, megfékező'), pontosabban ennek birtokos személyraggal bővített formája.

A helyszínen le nem fordított közmondás tehát ismét megtréfálta Bálintot. Itthoni feldolgozása során aligha kételkedett abban, hogy a közmondás elején az ismert *tïyar* (?) 'kész, készület' szó található, hisz így is érthető mondat kerekedett ki a fordítás során.

Végezetül egy más típusú tévedést említenék meg. Bálint jelentéseiből[15] tudjuk, hogy gyűjtése során közvetítő nyelve az orosz volt. Erről így szól: „Ilyminszki úr, valamint egyáltalában az oroszok és köztem a beszélgetés orosz nyelven folyt, melynek ismeretét még itthon szereztem vala; csakis nagy szorultság esetén folyamodám a francia nyelvhez Ilyminszki úrral való beszédemnél. A tatárokkal is kezdetben szintén oroszul beszéltem, segítvén magamon a török nyelvnek tatárra való átidomításával; később pedig csakis tatárul társalgék velök, segítve magamon az orosz nyelvvel."

Már ez idézetből is kitűnik, hogy Bálintnak jó orosz nyelvismerete ellenére is lehettek bizonyos nehézségei e téren. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy tatár adatközlői sem biztos, hogy kifogástalanul tudtak oroszul, olyan esetekben is számíthatunk téves értelmezéssel, ahol Bálint a helyszínen ellenőrizte gyűjtött anyagát.

A 12. számú mesében olvashatjuk az alábbi sort: *sunnan suñ ul jïyïlyanda dej karauïl kïckïryan dej*. Bálint fordításában: Erre a katona lerogyott és őrt kiáltott.

Az előzményekről annyit, hogy egy katona szállásolja be magát éjszakára egy öregember és egy öregasszony házába. Az öregek reggel kimennek dolgozni a mezőre, és egyedül hagyják a katonát a házban. A katona arra ébred fel, hogy furcsa ijesztő hang szólal meg valahol a közelében. Nem tudva, hogy ez a kelő tészta hangja, megijed, leugrik a kemencepadkáról, pontosan a szénvonó vasára, mire a szénvonó nyele jól fejbe kólintja. Erre földre rogy és Bálint szerint őrt kiált.

Valójában a *karauïl kickïr-* szókapcsolat jelentése 'segítséget hív'. Bálint 'őrt kiált' fordítását két körülmény befolyásolhatta. Az egyik természetesen az, hogy a *karauïl kickïr-* szókapcsolat komponenseinek önálló szavakként 'őr, őrség' és 'kiált' a jelentésük. Bálint azonban anyagát mindig értelemszerűen és nem szó szerint fordítja. Ezért döntőbbnek tűnik az, hogy a tatár szókapcsolat orosz fordítását: *karaul kricat* 'segítséget hív' ezúttal félreértette. Nem ismervén az orosz frazeológiai egység jelentését, az összetevők (*karaul* 'őr' és *kricat* 'kiált') elsődleges, általánosan ismert jelentéséből indult ki. (Az orosz *karaul* szónak egyébként önállóan is van 'segítség' jelentése.) Bálint téves fordításának oka tehát az orosz közvetítő nyelvben keresendő. A tatár *karauïl kïckïr* szókapcsolat egyébként igen érdekes, mert az orosz *karaul kricat* tükörfordítása, míg az orosz *karaul* szó tatár közvetítéssel került a mongolból az oroszba.

[13] Budagov, L. *Sravnitel'nyj slovar' turecko-tatarskih narecij*. 1-2. Sanktpeterburg 1869-1871.
[14] Steingass, F. A., *Comprehensive Persian-English Dictionary*. London [1939].
[15] L. 9. j. 7.

Bálint kazáni gyűjtése az itt említett és számos további apróbb hiányosságai ellenére is felbecsülhetetlen értéket képvisel a keresztény tatár, a tatár és általában a volgai török nyelvek kutatása számára.

Csak remélni lehet, hogy máig kiadatlan egyéb keleti gyűjtései is napvilágot látnak egyszer. Nemcsak Bálint Gábor emlékének tartozik ezzel az utókor, de a magyar keletkutatás hagyományai is erre köteleznek.

EME

Bakk Pál

Bálint Gábor Szentkatolna emlékezetében

Szentkatolna a Bálint Gábor születése 150. évfordulóján emléktáblát állít nagy szülöttje tiszteletére. Szüleinek telke századunk első felében két család tulajdonába került. A szülői ház helyén Harai Adolf épített új lakóházat — ennek falára került az emléktábla —, míg az udvarrészt Harai János építette be. A család emlékét napjainkig a *Bálintok* helynév őrzi. 1990 óta pedig a szentkatolnai általános iskola, amely a Bálint Gábor nevét viseli.

Bálint Gábor emléke az eltelt évtizedek során elhalványodott, rokonságán kívül kevesen tartották számon. Azok az intézmények, amelyekkel életében kapcsolatot tartott, illetve az eszperantisták értékelték, ápolták csak emlékét. Születésének 100. évfordulója alkalmából az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályán György Lajos egyetemi professzor mondott emlékbeszédet[1], halálának 70. évfordulójára időzítve pedig dr. Bodor András egyetemi professzor méltatta tárgyilagosan.[2] A Székely Nemzeti Múzeum sem feledkezett meg egykori támogatójáról. A tudós születése 130. évfordulóján a múzeum évkönyvében Zágoni Jenő adott róla rövid, tartalmas ismertetést.[3]

A mai ünnepség egyetemes nemzeti értékeink megbecsülésére is figyelmeztetni kíván. A kis nép — mondotta Veres Péter — a számot, a nagyságot és az erőt becsülettel, a szív és a szellem erejével pótolhatja. Szentkatolna népe ilyen gondolatoktól vezérelve tartotta feladatának Bálint Gábor kiemelését a feledés homályából.

Bálint Gábor sokgyermekes székely földműves katona-családból származott. Születésének évében, 1844-ben leégett a falu, és a tűzeset 1846-ban megismétlődött.[4] A természeti csapások súlyát növelte a közteherviselés is, amelyet a császári katonák és lovaik ellátásának anyagi gondja jelentett.[5]

Az 1848-as szabadságharc során Háromszék vármegye önvédelmi harcából Szentkatolna lakossága derekasan kivette részét.[6] Bálint Gábor édesapja is részt vett a csatákban. A szabadságharc leverése után még súlyosabb terhek nehezedtek a falu lakóira. Az orosz katonák és lovaik ellátása végett a falu népére szigorú beszolgáltatást róttak ki.[7]

Ilyen körülmények között indult a kis Bálint Gábor az egykori szülőháztól először a mai kántori lak helyén lévő, közel 500 éves múltra tekintő szentkatolnai katolikus felekezeti iskolába, amelyről önéletírásában[8] ad hiteles képet. 12 éves, amikor beíratják a kézdivásárhelyi elemi iskolába, aztán Csíksomlyón, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Nagyváradon tanul tovább, és ott is érettségizik.

Már 16 éves, amikor megszületik öccse, Benedek, a későbbi híres fametsző művész, akinek nevét kiállításain keresztül megismeri nemcsak Kézdivásárhely, Kolozsvár és Budapest, hanem Párizs, London is, s aki végül Békéscsabán telepedik le. Itt hal meg 1920. szeptember 20-án.

Kolozsvári kiállításának megnyitóján dr. Hermann Antal a következőket mondotta: „Félreeső helyen, távol a kultúra és művészet eszközeitől és hatásaitól remeteként él. Egy nagy műterme van: a természet, nagy modellje: a nép."[9] A kiváló tehetségű képzőművész emléke különben éppoly méltatlanul süllyedt a feledés homályába, mint testvérbátyjáé, a híres tudósé.

[1] György Lajos: *Bálint Gábor emlékezete.* Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1944. Kolozsvár 1945.
[2] Bodor András: *Az orientalisztika és a hazai magyar keletkutatás II.* Korunk, 1983. 9.
[3] Zágoni Jenő: *130 éve született Szentkatolnai Bálint Gábor.* Aluta 1974-75.
[4] Falujegyzőkönyv, 1846. március 23.
[5] Falujegyzőkönyv, 1840. április 14.
[6] Történelmi Lapok 1896-97. (Kolozsvár); Dávid Antal: *Háromszék nem alkuszik.* Móra Kiadó, 1973.
[7] Falujegyzőkönyv, 1849. augusztus 27.
[8] *Szentkatolnai Bálint Gábor önéletrajzi naplótöredéke.* Közzéteszi Zágoni Jenő. Aluta 1980-81.
[9] *Bálint Benedek és a székely népművészet.* A Kézdivásárhelyi Székely Társaság kiadása, 1910.

EME

A világot járó tudós szűkebb pátriájától nem szakadt el. Aggodalommal töltötte el szülőföldjének elmaradottsága és az ebből eredő szegénység. Erről tanúskodik *Mikor kezdődött a székelység nyomorúsága?* című írása is.[10] Mind szóban, mind írásban bírálta az akkori elavult elméleti oktatást, mivel mellőzték a gyakorlati ismereteket. Szorgalmazza ipariskolák létesítését. A nép felemelkedésének lehetőségét már akkor a villamosításban és az iparosításban látta. Segítő szándékának szellemi kisugárzása a múlt század végén serkentőleg hatott Szentkatolna életére, amelyet az akkor történt változások igazolnak. Ekkor hozza létre Bardocz Mihály tanító a Kisgazdakört és az Olvasókört. A fiatal Hamar Endre tanító nemesített csigolyaültetvényt telepít, kosárfonó tanfolyamot indít, és gyümölcsfa-iskolát létesít. A selyemhernyó-tenyésztés bevezetése céljából a templom előtti pázsitot eperfákkal ülteti be, viszont az éghajlati viszonyok miatt ez nem vált be. Ennek emlékét még ma is néhány öreg eperfa őrzi.

Századunk közepén még beszéltem olyan idős emberekkel, akik látták vagy éppen személyesen ismerték az idős professzort. Emlékezetükben főleg olyan epizódok maradtak meg, amelyek szokatlanságuk miatt vonták magukra a falusiak figyelmét. A 90 éves Pál Mári néni Bálint Gábor alakjára így emlékezett vissza: „Egyenes tartású, középmagas, gyors mozgású, kemény ember volt. Dús szakálla, dús fekete haja, széles homloka és éles villogó szemei voltak. Mint fiatal leány, néha azt hittem, hogy valamiért haragszik, de ha megszólalt, nagyon kedvesen, barátságosan beszélt" — mondotta Mári néni.

Szülei halála után Szentkatolnán rokonainál, legtöbb időre húga családjánál, Rozáliánál szállt meg, aki Serény László kovácsmester felesége volt. Gyakran látogatott el rokonához, Bakk Ádámnéhoz, de felkereste Katalin testvérét is. A falu ifjúsága az akkor fiatal Hamar Endre tanító vezetésével nemegyszer találkozott vele Serény László lakásán, ahol csodálkozva hallgatták a nagy utazó-tudós érdekes, népszerű előadásait; mindig szívesen fogadta az érdeklődő látogatókat.

Gyakran kereste fel a szülőháza szomszédságában élő idősebb barátját, a visszavonultan élő Demény Gábort, akinél meghitt beszélgetéssel töltötte idejét.

„Mintha most is magam előtt látnám — mondta nekem a 95 éves Kocsis István bácsi —, az útfelőli házban szoktak beszélgetni. Ott ült az ablak mellett az a nagy tudós ember. Az asztalon előtte vízipipa volt. Esténként mint kisinas én vittem haza kocsival Serény László házához. Katonásan lépett le a kocsiról, és mosolyogva nyomott 20 krajcárt a kezembe."

Gondjaiba merülve a tudós néha kisétált a Feketeügy partjára, amint azt valamikor gyermekkorában tette. Elnézte az ott sétáló gólyákat. Talán tehetett is valamilyen megjegyzést szóban vagy csak gondolatban, mert a mezőn közelében dolgozó egyszerű emberek ezt látva, azt híresztelték, hogy Indiában még a gólyák nyelvét is megtanulta.

Ahogy ő érezte, hogy a nép gyermeke, a nép is testvérének, gyermekének tartotta. A falu lakói először nála láttak gramofont, amit ő ismertett meg velük. Az idős emberek még századunk közepén is beszéltek arról a régi „beszélő gépről". Az első gramofonhallgatás élményéből még dr. Györbíró László nagynénje is részesült.

Mint érdekességet beszélte el dr. Bakk István egykor apámnak a Kézdivásárhely felé kocsikázó Bálint házaspár nyújtotta látványt: „A sárga homokfutó kocsi hátsó ülésén feszes testtartással ült egymás mellett a Bálint házaspár. Vállukról világos színű bő gallér omlott térdükre. Fejükön drapp színű trópusi sisak magasodott. Egyik kezük az oldaluk mellett lévő esernyő fogóján pihent." (Ez az esernyő jó állapotban Dobolyi Zoltánné Bakk Amália örököseinél van, melyet fényképeivel és gyászjelentésével együtt őriznek.) Ezt a látványt a falu népe hamar megszokta, csupán a kézdivásárhelyi járókelőknek tűnt fel. Függetlenül attól, hogy öltözködési kultúrája eltért az átlagtól, ő maga szerény, barátságos ember volt. Gyűlölte a hazug embert, és kerülte a képmutató ember társaságát is.

Számtalanszor juttatta kifejezésre szentkatolnai látogatói előtt is, hogy a népek csak akkor fogják igazán tisztelni egymást, ha kölcsönösen ismerik egymás életét és kicserélhetik gondo-

[10] Székely Nemzet 1901. 193. sz.

EME

lataikat. Az anyanyelv mellett egyedüli idegen nyelvnek az eszperantót ajánlotta, hogy mint nemzetközi nyelv a népek közti kapcsolatteremtésben kiküszöbölné a sok idegen nyelv elsajátításával járó fáradságot. A kolozsvári tudományegyetem lelkes hallgatóinak kérésére eszperantó nyelvtant sokszorosított, és eszperantó tanfolyamot indított.

A korabeli diáklapban olvassuk: „... az egyetemi ifjúság körében igen sokan elhatározták, hogy az eszperantó nyelvet elsajátítják..."[11]

A harmincas években Baka László tanító egy évzáróra azt a Bálint Gábor által tamilból fordított verset szavaltatta, amelyet a tudós a kolozsvári egyetemen 1894. február 19-i székfoglalóján a pályaválasztó hallgatóknak ajánlott:

„Határtalan a tudomány
S a tanulók napja csak néhány.
Sok a baj, ha elgondolod,
Tanuld hát a neked valót.
Követve az okos hattyút,
Mely tejes vízből tejet ivott."

Az anyagiakban igénytelen tudós volt, pedig ha hatalmas tudását más irányban kamatoztatta volna, mérhetetlen vagyonra tehetett volna szert, de őt nem a pénz, hanem nemzetének múltja érdekelte. Idős korában három dologra volt büszke: szentkatolnai előnevére, amellyel a faluhoz való kötődésén kívül székely magyarságát fejezte ki; tiszteletbeli doktori címére, amellyel a kolozsvári tudományegyetem az iránta való elismerését juttatta kifejezésre, végül azokra a tudományos munkáira, amelyeket előtte senki sem végzett el.

A tudós szentkatolnai látogatásai egyre gyérültek, míg végre elmaradtak. Egy évvel nyugalomba vonulása után, Temesváron a Piffl házban, a régi Hunyadi út 14. szám alatt hunyt el 1913. május 26-án, 69 éves korában.

A nagy utazónak halála után is vándorolnia kellett. Tévedésből koporsóját a vonat Kézdivásárhely helyett Marosvásárhelyre vitte. Holtteste csak ezzel a kerülővel jutott Kézdivásárhelyre, ahol a református temetőben helyezték örök nyugalomra.[12]

Bár a tudományt szolgáló élete sokban hasonlított a Kőrösi Csoma Sándoréhoz, emléke csaknem feledésbe merült. A lexikonok hiányosan vagy egyáltalán nem emlékeztek meg róla, így az 1981-ben kiadott *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* sem, holott „emlékezete" — e kötetben is találunk rá bizonyítékokat — halála után is élt szűkebb pátriájában.

Ahogy élete során Bálint Gábort Erdélyben és szülőföldjén, Háromszéken, Szentkatolnán földijeinek, barátainak szeretete övezte, úgy ma is, több évtizeddel halála után ugyanolyan szeretettel kell őrizzük emlékét. Emlékezni nemcsak jogunk, de kötelességünk is. Más kultúrákat is csak akkor tudunk igazán értékelni, ha előbb megismertük a magunkét, azt ápoljuk és életben is tartjuk. Különben — amint Bálint Gábor maga mondta: „Az, aki tudományával, még ha nyelvészet is az, valamely nemzetnek nem emelésére, hanem önbizalmának csökkentésére törekszik, nem kenyeret érdemel azon nemzet részéről, hanem egyebet."[13]

Így emlékezünk Bálint Gáborra, hogy emlékeztessünk!

[11] Kolozsvári Egyetemi Lapok 1897. okt. 2.

[12] Bálint Gábor életútjáról és munkásságáról, illetve a szülőfalu emlékezetében élő alakjáról lásd Bakk Pál: *Feljegyzések Bálint Gáborról*. Korunk 1969. 12.

[13] Székely Nemzet 1896. 1. sz.

Senga Toru

Bálint Gábor, Pröhle Vilmos és a japán-magyar nyelvhasonlítás története

1. 150 év telt el azóta, hogy 1844. március 13-án megszületett Bálint Gábor (1844-1913) a Háromszék megyei Szentkatolnán (Catalina, ma Románia), az akkori Magyarország keleti szélén. A székely tudós, miután több mint egy évtizedig hányódott Európában és Ázsiában, visszatért hazájába, és a kolozsvári Királyi Ferenc József Tudományegyetemen az urál-altaji összehasonlító nyelvészet tanáraként oktatott az 1893/94. tanév 2. felétől az 1911/12. tanévig. 1977-ben Ligeti Lajos a *Gombocz Zoltán mint turkológus* című cikkében a következőket írta: „Bálintot az altaji nyelvek érdekelték csupán, használható, jó anyagot közölt törökből (kazáni tatárból) és mongolból (burjátból). Összehasonlító nyelvészetből csak meghökkentően dilettáns műveket produkált (magyar-mongol, magyar-dravida, magyar-kabard nyelvrokonság). Az ő helyére került 1914-ben Gombocz Zoltán, megjelenése a katedrán alig mérhető színvonal-emelkedést jelentett."[1] György Lajos irodalomtörténész pedig, aki 50 évvel ezelőtt előadást tartott Bálint életéről és munkásságáról születésének 100. évfordulója alkalmából, arról szólt, hogy „A méltánytalanság ott érte Bálint Gábort, amikor tévedései mögött nem látták és nem is becsülték meg azt a pozitív értékanyagot, amelyet Oroszországban és Ázsiában, nagy tudással és kifogástalan módszerrel, a tudomány számára hozzáférhetővé tett."[2] Munkái egyes részeinek értékét mutatja, hogy az utóbbi évtizedekben török, mongol és mandzsu vonatkozású műveit utánnyomásból vagy kéziratából megjelentetik.[3]

Az alábbiakban először Bálintnak egy terjedelmes dolgozatáról szeretnék szólni, amely a japán-magyar nyelvhasonlítás történetének szempontjából érdekes, és tudtommal az ismeretlenség homályában hever. Ismeretes, hogy a székely nyelvész tagja lett Széchenyi Béla keletázsiai expedíciójának, amely 1877 decemberében indult Triesztből, de egyedül ő indult vissza hamarabb Európába, 1878 tavaszán. György Lajos azt állítja, hogy Bálint Sanghajból „Japánba is átnézett".[4] Maga Bálint azonban a *„Minő fajúak a japánok (nipponiak)?* című, 1894-ben megjelent cikkében[5] nem szól japáni tartózkodásáról, amikor a japánokkal való első (1872-ben Szentpétervárott) és második (1878-ban Sanghajban) találkozásáról beszél, és 1878-ban még a „legkisebb gondot sem" fordította a japán nyelvre. Később pedig ez a nyelv nagyon foglalkoztathatta őt, és a fent említett 1894-es cikkében azt írja, hogy „Több mint 800 (nyolcszáz) magyar alapszónak társait tudom kimutatni a nipponi nyelvben". Ezen szóegyeztetései néhány év múlva valóban napvilágot láttak, de — úgy tűnik — nem szerzett tudomást róluk a magyar tudomány világa.

Ezzel kapcsolatban említést érdemel az, hogy tudósunk a kolozsvári egyetemen, ahol főleg altaji nyelvekről adott elő, az egyetemi tanrend szerint az 1895/96. tanévtől nyolc féléven keresztül tanított japán nyelvet is heti két órában.[6] Az 1895/96. tanév 1. félévére vonatkozó tanrend a következő óráit hirdeti: Kabard nyelvtan. Heti egy óra. | Nipponi nyelvtan. Heti 2 óra. | Török-tatár nyelvtan és szövegolvasás. Heti 2 óra. | Ta hio (A nagy tan) mandzsu nyel-

[1] MNy. LXXIII, 396.

[2] György Lajos: *Bálint Gábor emlékezete.* Egy kolozsvári egyetemi tanár oroszországi és belsőázsiai nyelvtanulmányai. Kolozsvár 1945. 29; 1. még Zágoni Jenő: *130 éve született Szentkatolnai Bálint Gábor.* Aluta VI/VII (1974/75), 373-89.

[3] L.: Louis J. Nagy: Acta Orientalia IX (1959), 311-27; G. Kara: Narody Azii i Afriki 1962/1, 161-4; *Bálint Gábor keleti levelei.* Bevezetővel újra közreadja Kara György. Bp., 1973.; *Wolgatatarische Dialektstudien.* Textkritische Neuausgabe der Originalsammlung von G. Bálint 1875-1876. Hrsg. von Á. Berta. Bp., 1988.

[4] *I. m.* 17.

[5] Erdélyi Múzeum XI, 584-5.

[6] György (*i. m.* 22.) csak négy félévről beszél.

eME

ven. Heti 1 óra.[7] Tekintettel arra, hogy annak idején az uráli és az altaji nyelveket általában egy családba tartozónak vélték, és vitatkoztak azon, hogy a japán nyelv beleillik-e e nyelvcsaládba, az urál-altaji nyelvészeten belül a japán nyelvet oktatni nem elképzelhetetlen, bár elég szokatlan. Mindenesetre, azt mondhatjuk, hogy Bálint úttörő szerepet játszott a japán nyelv oktatásában a magyar egyetemeken. Nem tudjuk, hogy mi késztette őt arra, hogy 1899-től abbahagyja e nyelv tanítását.

Ezen időszak előttre, 1897-re esik Bálint „*Tamul (dravida) tanulmányok.* Első rész: tamul nyelvtan (latinos átírással), tekintettel a többi tizenegy társnyelvre és a magyarra. Második rész: magyar-tamur gyöknyomozó szótár, tekintettel a középturánság főbb nyelveire"[8] című munkájának megjelenése. Megjegyzendő azonban, hogy Bálint e műve, amelynek magját „a hontalanság 11 éve alatt" készítette, már sokkal korábban kész volt, hiszen a „Bevezetés" végén a következő áll: „Szent-Katolnán, 1891. tavaszelő 7-dikén". (Ez a dátum nem egyezik meg György állításával, miszerint Bálint közel másfél évtizedes európai és ázsiai hányódása után, 1892-ben hazaérkezett.[9] A Magyar Néprajzi Társaság 1891. február 28-i ülésén pedig előterjesztették Bálint egy írását: Ethnographia II [1891], 138. Bálint valószínűleg 1879-től 1890- ig tartózkodott külföldön.) Ligeti Lajos ezt a művet sajnálatos eltévelyedése terjedelmes megnyilvánulásának nevezi, miután megjegyzi, hogy Bálint „a mongol után a dravida nyelveket tette meg a magyar nyelv rokonául és egy meglehetősen zavaros turáni nyelvcsaládba gyömöszölte a tamult, a magyart a mongollal együtt.[10] Kara György, aki 1973-ban újra kiadta Bálint néhány közleményét utánnyomásban, bevezetésében a következőket írja: tudósunk „Bombayban ismerkedett meg a régi és nagy irodalmú tamil nyelvvel, fedezte fel, menthetetlenül, az új rokonságot (amely, a mi legjobb tudomásunk szerint, nem több bizonyos szerkezeti, tipológiai és nem genetikai rokonságnál, mely pl. a bolíviai kecsua nyelvről is állítható)".[11] Ligeti és Kara, akik csak a fent említett magyar nyelvű kiadásra hivatkoznak, nem tesznek említést Bálint japán-magyar nyelvhasonlításáról. Az ember azt gondolhatja, hogy az egy évvel később Bécsben megjelent német nyelvű kiadás[12] azonos tartalmú a magyaréval, de a két kiadás összehasonlításából kiderül, hogy Bálint nemcsak átdolgozta a magyar kiadást, hanem műve végéhez hozzácsatolta az „*Anzug des Japanischen Wörterbuches.* Nach J. C. Hepburn's japanischen Wörterbuche (A Japanese-English and English-Japanese Dictionary by J. C. Hepburn etc. 4. Ed. Tokyo, 1888) című részt is, amely tulajdonképpen japán-magyar szóegyeztetésekből áll a 380. laptól a 429-ig terjedően (negyedrét alakban). A „Bevezetés" is teljesen más, és helyére az „*Einleitende Bemerkungen* (5-37) kerül, amely a „turáni" nyelvek (tamil, japán, koreai, magyar, török-tatár, mongol, finn, mandzsu, szamojéd stb.) rövidre fogott nyelvtani összehasonlítása. Itt a műve végén található „Anzug"-ról Bálint a következőképpen nyilatkozik: „Meiner Ansicht nach ist es ein zweites Hauptdokument des Turanentums, die Geschwister von 800 und etlichen magyarischen Grundwörtern dort zu sehen, was vielleicht genug ist, um die, welche die Verwandschaft leugnen, zum Schweigen zu bringen."[13] Az átdolgozást és a kiegészítést tudósunk bizonyára a magyar változat 1891. évi elkészítése után hajtotta végre.

Bizonyos, hogy Bálintnak a magyar-tamil rokonságról szóló elmélete, amelyről már korábban is hangot adott[14] visszatetszést keltett a magyar szakemberek körében, így talán már egy

[7] *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-egyetem almanachja és tanrendje. Az MDCCCXCVI-VII-iki tanév I. felére.* Kolozsvár, 1898. Az órákkal kapcsolatban a továbbiakban is a kolozsvári egyetem tanrendjeinek adataira támaszkodom.

[8] In: *Gróf Széchenyi Béla keletázsiai útjának tudományos eredményei.* II. Bp., 1897. 1-341.

[9] *I. m.* 21.

[10] NyK. XLIX (1935), 190.

[11] *I.m.* 7.

[12] *Tamulische (Dravidische) Studien in zwei Teilen.* I. Grammatikalischer Teil. II. Lexikalischer Teil. In: *Wissenschaftliche Ergebnisse der Reise des Grafen Béla Széchenyi in Ostasien 1877-1880.* Zweiter Band. 1-432. Wien, 1898.

[13] *I.m.* 36.

[14] ErdMúz. V (1888.), 33-55, 215-36.

eME

csepp figyelmet sem fordítottak a német kiadásra. Heinrich Winkler wroclawi (breslaui) tudós pedig, aki az ún. urál-altaji nyelvek közé sorolta a japánt is, szentelt egy recenziót Bálint német nyelvű munkájának. Hosszasan ecsetelve elvetette Bálint véleményét a magyar-tamil nyelvrokonságról.[15] Winkler azonban, aki műveiben[16] különben sem vállalkozott akkor még az urál-altaji nyelvek szókincsének a japánéval való egyeztetésére, recenziójában egy szót sem szól Bálintnak a félszáz oldalt kitevő japán-magyar szóegyeztetéseiről.

2. Közel két évtizeddel Bálint szóban forgó munkája után a Keleti Szemlében lát napvilágot az ő nézetéhez bizonyos mértékben hasonló tanulmány Pröhle Vilmos (1871-1946) tollából. (Pröhlét elsősorban turkológusként tartják számon.) Ő a *Studien zur Vergleichung des Japanischen mit den uralischen und altaischen Sprachen*[17] című írásában, amelyben érdekes módon alig szentel figyelmet az altaji nyelveknek, az uráli nyelvekkel rokonítja a japánt. Tanulmányában, amelyben hangmegfeleléseket törekszik megállapítani, 10 morfológiai párhuzam mellett 90 japán-uráli szóegyeztetés is található. Ha e 90-ből megfigyeljük az első 15 japán szót, közülük 9 szerepel Bálint „Anzug"-jában is címszóként, s ebből Pröhle 5-nek *(hineru, hirumu, ho, fukumu, furu)* nagyjából ugyanazt a magyar megfelelőt javasolja, mint Bálint, 2 szóegyeztetése pedig *(he, hito)* nem esik távol Bálintétól.

Pröhle tanulmányának elején említést tesz az ez irányú korábbi kutatásokról, J. Grunzelről, A. Bollerről és H. Winklerről, de Bálintról szó sincs. A japán-uráli szóegyeztetéseiben Pröhle többször hivatkozik Boller munkájára[18], mint például a fent említett 9 japán szó közül kettőnél. Pröhle vajon nem ismerte Bálint dolgozatát? Vagy vajon nem akart hivatkozni a székely tudósra, aki a magyart és a japánt a tamillal rokonította, vagy pedig műve elhallgatására az akkori magyar nyelvtudomány világában uralkodó légkör késztette, amely ignorálta Bálint összehasonlító nyelvészeti munkásságát?

Pröhle egy cikkében 1899-re visszaemlékezve azt írja, hogy akkor már „kotyogni" tudott japánul.[19] 1908-tól, amikor még a nyíregyházi evangélikus főgimnázium tanára volt, a kolozsvári egyetemen is tanított magántanárként, tehát Bálint kollégája lett néhány évre, sőt az 1910/11. tanévtől — az 1911/12. tanév 1. félévét kivéve — az 1912/13. tanév 1. félévéig japánul is tanított. Ízelítőül vessünk pillantást Bálint és Pröhle óráira az 1910/11. tanév 1. félévében: Bálint Gábor: Kabard nyelvtan, tekintettel a főbb turáni nyelvekre. Heti 2 óra. | Török nyelvtan, tekintettel a mongol és mandzsu nyelvekre. | Heti 2 óra. | Mandzsu nyelvtan, tekintettel a mongol és török nyelvekre. Heti 1 óra. — Pröhle Vilmos: Török-tatár-ugor nyelvhasonlítás. Heti 1 óra. | Oszmanli-török nyelvtan. Heti 1 óra. | Bevezetés a japáni nyelvbe. Heti 1 óra. — Ha a két tudós találkozott, köztük vajon egyszer sem esett szó a japán nyelv hovatartozásának kérdéseiről, és Bálint vajon nem is tett említést saját munkájáról?

3. Amint az alább közlendő levélből is kitűnik, amelyet Pröhle a Keleti Szemle egyik szerkesztőjének, Munkácsi Bernátnak küldött[20] tanulmánya az 1917-es megjelenésénél már évekkel előbb kész állapotban volt.

„Nagyságos Uram!

Mellékelve bátorkodom most készülő munkámnak, mely a finn-ugor és japáni nyelvrokonságról szól, egy részét a Keleti Szemle számára elküldeni. A folytatását talán már a jövő hétfőn postára adhatom.

A multkor küldött füzetkéről, valamint két a japáni nyelvészet körébe vágó újabb könyvről rövidesen küldök ismertetést.

[15] Literatisches Centralblatt 1899. No. 17. 593-6.
[16] Pl. *Uralaltaische Völker und Sprachen.* Berlin 1884.
[17] KelSz. XVII (1916/17) 147-83.
[18] *Nachweis, dass das Japanische zum ural-altaischen Stamme gehört.* In: Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften [Wien] XXXIII (1857), 393-481.
[19] *Napkeletről.* Bp., 1922. 39.
[20] MTA Kézirattár Ms 10.283/t.

eME

Mindezeket a dolgokat régen rendbehoztam volna, de mostanában igazán oly sok dolgom volt, hogy alig győztem.

Ujságul azt írhatom, hogy Kolozsvárt Zolnai és társai megfelelő taktikával elérték, hogy a bölcsészeti kar 8 tagja 6 ellenében Gombocz Zoltán meghívása mellett szavazott. Hogy milyen szépen ment ez az ügy, azt nem részletezem, csak jellemző az illető társaság felfogására: Gomboczék köre engem még „nyelvésznek" sem hajlandó elismerni, Gombocz ur ellenben még olyan tanszék betöltésére is alkalmas, amelyhez nincsenek meg a megfelelő nyelvi és irodalmi ismeretei!

Egyébiránt a meghívás ellen, miként értesültem, megtörtént a tiltakozás.

Magamat Nagyságodnak szíves jóakaratába ajánlva maradok mély tisztelettel kész szolgája

Nyíregyháza, 1913. III. 4.

Dr Pröhle Vilmos"

Munkácsi erre azonnal visszaküldte a kéziratot, s ez nyilván elkeserítette Pröhlét (1913. III. 9).[21] Valószínű, hogy Pröhle ezután megfogadva Munkácsi tanácsait és javaslatait, átdolgozta tanulmányát (1913. V. 19.). Ily módon már 1913 nyarán (1913. VI. 30.) elkészült vele, amelyben már felhasználhatta az ez irányú kutatások úttörőjének, Bollernek fent említett művét is (1913. VI. 6.). Azonban úgy tűnik, hogy Munkácsi még kifogásolta egyebek mellett Pröhle japán-uráli szóegyeztetéseinek bizonyos részeit (1913. VIII. 24.), és dolgozata sem 1913-ban, sem pedig 1914-ben nem került közlésre. 1915-ben Pröhle érdeklődik Munkácsitól arról, hogy mi lesz a „már régen heverő japáni" tanulmányával (1915. IV. 19.). Ezzel kapcsolatban Munkácsi többek között azt tanácsolhatta Pröhlének, hogy rövidítse le tanulmányát. „Ami japáni tanulmányommal tervezett rövidítéseit illeti — írja Pröhle Munkácsinak —, azokra nézve az a véleményem, hogy ha Gombocz vagy Zolnai írta volna ezt a dolgozatot, akkor nem próbálnák közlés előtt amputációnak alávetni. De nálunk úgy látom, nem az a lényeges, hogy mit, milyen alapon és hogyan ír meg az ember, hanem az, hogy *ki a szerző*" (1915. IV. 19.). Ránk maradt egy piszkozata annak a levélnek, amelyet Munkácsi Pröhlének küldhetett 1917 júliusában a csehországi hadifogolytáborból,[22] ahol az oszét foglyok nyelvét tanulmányozta.[23] Eszerint: „Evvel a cikkel én a legjobb indulattal s lelkiismeretességgel vesződtem. Mindent meghagytam benne, ami lényegileg hozzátartozott s ami valamennyire elfogadhatónak tetszett (jobban mondva nem viselte magán már első tekintetre a lehetetlenség bélyegét). Avval a föltétellel is vállaltam kiadását, ha szabad kezet hagy a szerkesztésben, mind ezért igen sajnálom a velem szemben tanúsított méltánytalan eljárását." Pröhle végül kénytelen volt elfogadni cikke lerövidítését, és a korrektúra elvégzésekor közli Munkácsival, hogy nem egy szóhasonlítását nehéz szívvel, de nélkülözte (1917. VIII. 8.). Így tanulmánya „horribilis kihagyások"-tól szenvedve, ahogy Pröhle nevezi (1917. IX. 5.), végre napvilágot lát 1917-ben.

Pröhle ugyanabban az évben munkája II. részét átdolgozza (1917. X. 20.; 1917. XI. 10.). 1918. május 17-i levelében pedig, amely az MTA Könyvtára Kézirattárában ránk maradt utolsó levele Munkácsihoz, a következőket olvassuk: „Ha a *Studien zur* stb. II. része még nem volna sajtó alatt, úgy szívesen elküldöm annak egy másik példányát, amely pozsonyi pályázatom mellékletei között szerepelt. Ez a kézirat azonos ugyan a másikkal, de mivel jóformán kalligrafice van írva, a szedőre nézve sokkal kellemesebb lehet." Azonban a II. rész soha nem jelent meg a Keleti Szemlében, amely az I. világháború után ritkábban, az utolsó, XXI. kötete (1928/32) pedig 1932-ben került kiadásra. Ez a dolgozat önálló kiadványként csak 1943-ban látott napvilágot *Grundriss einer vergleichenden Syntax der uralaltaischen Sprachen mit besonderer Berücksichtung der Japanischen Sprache* címmel Budapesten. Itt Pröhle az előszó-

[21] Az ilyen dátum zárójelben a továbbiakban is azt jelzi, hogy forrásul használjuk Pröhlének Munkácsihoz az adott időpontban intézett — az MTA Könyvtára Kézirattárában Ms 10.283/t jelzés alatt megőrzött — leveleit.

[22] MTA Kézirattár Ms 10. 283/t.

[23] KelSz. XVIII (1918/19) 146.

eME

ban arról szól, hogy bár a dolgozat már 1917-ben készen volt, az I. világháború tragikus következményei lehetetlenné tették a közzétételét, de a megjelenés késésében az is közrejátszhatott, hogy Munkácsi nem küldte azonnal nyomdába, hanem a Keleti Szemle szerkesztőségében hevert huzamos ideig. Érdekes jelenség az, hogy ezzel szemben Décsy Gyula meleg és további kutatásokra biztató előszavával adta ki 1978-ban Pröhle kéziratban maradt munkáját *Vergleichende Syntax der ural-altaischen (turanischen) Sparchen (Autograph-Ausgabe, Wiesbaden)* címmel, amely az 1943-as könyvecskéjének bővített változata.

4. A fentebb teljes terjedelemben közölt levélben, amelyet Pröhle intézett Munkácsihoz 1913. március 4-én, a kolozsvári egyetem urál-altaji philológiai szemináriuma vezető tanári állásának betöltésével kapcsolatban esik szó Gombocz Zoltánról és Zolnai Gyuláról. Pröhle, aki Bálint nyugállományba vonulása után is tanított az 1912/13. és 1913/14. tanévben, bizonyára abban reménykedett, hogy Bálint helyére őt nevezik ki. A dolog azonban nem így alakult, és Budapestről a Pröhlénél fiatalabb Gomboczot hívták meg, s ez igen elkeseríthette őt. „Panaszkodni nem szeretek, de annyit mondhatok — írja Pröhle Munkácsinak —, hogy amilyen eszközökkel például Gombocz és barátai ellenem dolgoztak és dolgoznak s rólam mint egyszerű nyelvmesterről és belletristáról beszélnek, az bizony már nagyon elkeserít." „... a kolozsvári kérdés Gomboczék illetéktelen közbelépése miatt úgy áll, ahogyan áll" (1913. III. 13.). Ez a dolog másik oldalára vethet fényt. Gombocz nem az 1913/14., hanem az 1914/15. tanévtől kezdett ott tanítani, Pröhle azonban már csak az 1914/15. és 1915/16. tanéveknek az I. felében működik, s azután végleg abbahagyja a kolozsvári egyetemen való tanárkodást. Az 1916/17. tanévtől Nyíregyházáról Debrecenbe költözve a debreceni egyetemen magántanárként, az 1918/19. tanévtől pedig c. ny. rk. tanárként oktat turkológiát.[24]

Mindenesetre említést érdemel az a különös helyzet, amely az I. világháború előtt a kolozsvári egyetem urál-altaji philológiai szemináriumát jellemezte. Tudniillik itt megelőzve a budapesti egyetemet már közel egy évszázaddal ezelőtt megkezdődött a japán nyelv oktatása, és kisebb-nagyobb megszakításokkal folytatódott az urál-altaji nyelvészet tárgykörén belül. Ha meggyőző bizonyítást nyert volna az a nézet, miszerint a japán nyelv az altaji vagy az uráli nyelvcsaládhoz tartozik, akkor a japanológia az azóta történt viharos események ellenére szépen felvirágzott volna Magyarországon, amely az uralisztika és altajisztika egyik központja a világon. Visszatekintve azt mondhatjuk, hogy a korai magyarországi japanológia, amely a magyar nyelvhasonlításból indul ki, eleve kudarcra volt ítélve.

5. Koizumi Tamotsu, aki egyébként az uralisztika ritkaságszámba menő japán művelője, összefoglalta a különböző hipotéziseket a japán nyelv kialakulásáról és hovatartozásáról, ezeket két (I. és II.) csoportra osztva. I. A japán nyelv azonos eredetű X nyelvvel. Ezen típuson belül többek között a) a ryükyü (bizonyítást nyert), b) a koreai, c) a mongol, d) az uráli és altaji, e) a tibeto-burmai és f) a tamil jöttek szóba. II. A japán nyelv X nyelvre Y nyelv rárakódásával alakult ki. E típus két altípusra tagolódik: 1. két nyelv egymásra rakódásával, 2. több mint három nyelv egymásra rakódásával alakult ki a japán nyelv. Ezeken a hipotéziseken belül is vannak változatok. Például az 1. még az alábbi nézetekre oszlik: a) egy déli (ausztronéziai) nyelvre és északi (mandzsu-tunguz) nyelv, b) egy északi nyelvre egy déli nyelv, c) egy déli nyelvre egy nyugati (uráli) nyelv rakódott rá. Maga Koizumi úgy véli, hogy a japán nyelv a ryükyü testvérnyelvvel együtt egy nyelvcsaládnak tekinthető.[25]

[24] Pröhle 1923-tól 1942-ig mint a kelet-ázsiai nyelvek tanára japánul is tanít a budapesti egyetemen, de ez alatt az időszak alatt — bár megjelenteti *A japáni nemzeti irodalom kis tükre* (Bp. 1937) című úttörő könyvet — nem tesz közzé egyetlenegy tudományosnak nevezhető japán vonatkozású írást sem, sőt egész életében az említett két német nyelvűn kívül is csak egy ilyen írásról van tudomásunk, mégpedig a kolozsvári működése idejéből: Ethn. XXII (1911).

[25] Koizumi Tamotsu: *Nihongo no keitō.* In: Kindaichi H. — Hayashi O. — Shibata T. (szerk.): *Nihongo hyakka dai-jiten.* Tokió 1988. 8-18; l. még Tokunaga Yasumoto: *A japán nyelv hovatartozásának kérdéséről.* MTA I. OK. XXIII (1966), 41-7.

eME

Ha Bálint véleményét beillesztenénk a fenti csoportosításba, bizonyos értelemben az I. d)-hez is és az I. f)-hez is tartozna. Megjegyzem azt, hogy Bálint egy amerikai misszionárius, J. C. Hepburn szótárának 4. kiadását használhatta, amelyről elismeréssel szól. Hepburn (1815-1911) az első kiadást, amely 1867-ben jelent meg és a világ első komoly japán-angol szótára lett, átdolgozta és kiegészítette, és az 1866. évi 3. kiadás, amelyben már alkalmazta az ún. Hebon (Hepburn) szisztémát, a most is általánosan használatos átírási módszert, az első kiadás címszavainak kb. 1,7-szeresét, 35 518 címszót tartalmazott a japán-angol részben.[26] Bálint szóegyeztetéseiben több mint másfél ezer japán szót választott ki Hepburn szótárából, betűrendbe szedte, és ezeket hasonlította össze magyar és némely esetben más „turáni" szavakkal. Bálint dolgozata, bár főleg a japán-magyar szókészlet felületes hasonlóságán alapul, bizonyára felkeltette volna legalább azok érdeklődését, akik a japán nyelv hovatartozásának kérdését uráli, illetve magyar irányból próbálják megközelíteni. Ki gondolná, hogy a *Tamulische Studien* címet viselő terjedelmes műben félszáz oldalas japán-magyar szóegyeztetések találhatók. Nem csoda, hogy nemcsak a japán nyelvhasonlítás történetéről beszámolók számára[27] maradt ismeretlen, hanem a magyar nyelvhasonlítás történetéről értekezők számára is. Pusztay János a magyar nyelvhasonlítás történetéről szóló könyvében a magyar-japán nyelvhasonlítással kapcsolatban röviden bemutatja Pröhle 1917-es írását, mondván, hogy szóegyeztetéseinek többsége nem állja ki a nyelvészeti kritikát; Bálintot azonban meg sem említi, hanem Pap Ferencnek az ennél jelentéktelenebb *„A japán-magyar nyelvrokonság"*[28] című könyvecskéjéről szól *„A nyelvhasonlítás a politika uszályában"* fejezetben.[29] Kazár Lajos a *„Japanese-Uralic language comparison;* locating Japanese origins with the help of Samoyed, Finnish, Hungarian, etc.: An atempt" (Hamburg 1980) című könyvének bevezetésében a japán-uráli nyelvhasonlítás történetéről röviden írva elismeréssel szól Pröhle munkáiról, utal Pap fent említett dolgozatára is, de Bálint nevét ő sem említi. A *Bibliographie der uralischen Sprachwissenschaft 1830-1970*[30] című könyv magyar nyelvhasonlításról szóló fejezetében pedig szerepel Bálint szóban forgó munkája, melynek címe a következőkkel van kiegészítve: „Auszug aus J. Hepburn's Japanischen Wb. (mit ung. Etym.)".

Izui Hisanosuke, aki Koizumi fenti csoportosítása szerint a II. 1. c típusú elméletet képviselte, 1952-ben közzétette *A japán nyelv hovatartozása — a japán nyelv és a finnugor nyelvek* c. írását.[31] Izui, aki kevés nyelvi anyagra támaszkodott, kapcsolatba hozta a japán *yuki* (hó) szót a finn *jaa* és a magyar *jég* szavakkal. Pröhle 1917-es tanulmányában ezt a szót nem említi meg, Bálint munkájában viszont a következő áll: „(snow. Man. *juhe*, ice. Hung. *jèg, jég* id. Mong. *jikegő,* kalt. Vog. *yang.* Ostj. *yenk.* Fin. *jää.* Zür. *yi, yĭ* id.)". Első pillantásra ez a japán-magyar szóegyeztetés nem tűnik annyira erőltetettnek, és valószínű, hogy ha Pröhle valóban figyelembe vette volna Bálint művét, ötletét elfogadva minden bizonnyal fel is vette volna ezt a japán szót a japán *y (=j)* és az uráli *j* hangmegfelelést mutató szavak között. Winkler is ezt a magyar-japán szómegfelelést javasolja a *Der Uralaltaische Sprachstamm, das Finnische und das Japanische* (Berlin 1909. 268) című könyvében, amelynek felhasználását Munkácsi valószínűleg tanácsolta Pröhlének (1917. VIII. 8.), aki azonban csak a könyv címét említi meg írása elején. Később Pröhle fentebb idézett japán irodalomról szóló könyvében már a *yuki* szót a magyar *jég* japán megfelelőjének tartja.[32] Megjegyzendő, hogy a japán-uráli nyelvhasonlítás jelenkori képviselője, Kazár is ugyanúgy jár el, mint Bálint, bár nem tér ki az

[26] Sugimura Tsomu: *Seiyōjin no nihogo hakken.* Tokió 1989. 254-63.

[27] L.: Sasaki Takashi: *Nihongo no keitōton-shi.* In: *Iwanami kōza,* Nihongo XII. kötet. Tokió 1978. 301-46; Sakiyama Osamu: *Nihongo keitoron kankei chosaku ronbun mokuroku.* In: Uō. [szerk.]: Nihongo no keisei. Tokió 1990. 407-41.

[28] Bp. 1944.

[29] Pusztai János: *Az „ugor-török" háború után.* Bp. 1977. 24-30; l. még Zsirai Miklós: *Őstörténeti csodabogarak*: MgŐstört. 277-8.

[30] Hrsg. v. W. Schlachter — G. Ganschow. Band I. München 1974-76. 165.

[31] Kokugokaku 1952. 9. sz. 14-22.

[32] *I. m.* 16.

eME

altaji (mongol) szavakra. Kazár, akinek rendelkezésére állnak a modern nyelvtudomány különböző eszközei, könyvének nagyobb részében betűrendben összesen 595 japán szónak végzi el az uráli szavakkal való „etimológiai hasonlításai"-t.[33] Természetesen vannak olyan japán-magyar szóegyeztetései, amelyeket Bálint már javasolt, de van olyan is, mint a japán *hire* (uszony) és a magyar *fül* egyeztetése, amelyeket Bálint nem említ, Pröhle pedig kihagyni kényszerült Munkácsi kifogásolására (1913. VIII. 24.).

Ízelítőül idézzünk még két japán szócikket Bálint nűvéből: ase (sweat, perspiration: *asebo, ase-mo,* prickly heat. Hu. *izz-ó hő, izz-, izz-ad-,* in Schweiss kommen. Vog. *is-il-* warm werden. T.- tart. *issi,* warm. Zür. *özyi-* to burn. Mord. *eže-* to warm cf. *atsu*). — *ha* (*ba* tooth: Tam. 1. *pal, palla,* tooth; 2. *pû, pův* = Fin. *pii,* dens occae, pectins. Cer. *püy,* dens. Vog. *pänk* Zahn. Hu. *fog* id.). Az előbbi japán szót Pröhle nem említi, Kazár viszont Bálinthoz hasonlóan vélekedik; ami a másodikat illeti, a három tudós véleménye között nincs nagy különbség, ha figyelmen kívül hagyjuk a tamilt.

A *ha* példa különösen érdekes, mégpedig a japán-tamil nyelvhasonlítás történetének szempontjából. A japán-tamil nyelvhasonlítási elmélet az 1970-es években lépett színre Japánban, és nagy vihart kavart a napi sajtóban is. Azért is érdekes, mert Bálint japán-magyar szóegyeztetéseiben, saját elméletéhez híven, megfelelőnek vélt tamil szót is gyakran tüntet fel, és a japán-tamil nyelvhasonlítás jelenkori képviselői is éppen a *ha* szót hozzák kapcsolatba a tamil *pal* szóval.[34]

A nyelvtudomány szakterületétől távol lévén, nem vagyok képes ítélkezni arról, hogy Bálint műve a korabeli nyelvtudomány igényeinek milyen fokon felelt meg. Azok a nyelvészek, akik a japán nyelv hovatartozásának rejtélyes kérdéseire az uráli nyelvekkel, többek között a magyarral vagy esetleg a tamillal való összehasonlítás alapján törekszenek fényt deríteni, vajon azt gondolják, hogy Bálint közel 100 évvel ezelőtt készült dolgozatát egyáltalán nem érdemes figyelembe venni és megemlíteni sem? Bálint művét ma már — akár értéktelen, akár nem — nem tartom teljesen mellőzendőnek, hiszen legalábbis annyi bizonyos, hogy jó szórakozást kínál a japánok és a magyarok számára, akik a magyart vagy a japánt idegen nyelvként tanulják.

Mindenesetre tény, hogy napjainkban is napvilágot látnak olyan tanulmányok, amelyek a dravida-altaji nyelvhasonlításról vagy nyelvi kapcsolatokról szólnak; a japán-tamil nyelvhasonlításról élénk vita folyik, melynek mérlege ellenzőinek javára billen. A japán-uráli (ill. magyar) nyelvhasonlítás sem került le teljesen a napirendről.[35] Az ez irányú kutatások ugyan nem teljesen hiábavalóak, de valószínűleg nem hozhatnak belátható időn belül gyümölcsöző eredményeket a japanológia és a hungarológia terén.

Befejezésül hadd említsem meg Bálint értesülését, miszerint a japán kormányzat 1873 táján azt a kérdést intézte a Magyar Tudományos Akadémiához, hogy igaz-e, hogy a japán nyelv a magyar nyelvvel rokon.[36] Ez egy érdekes epizód lehet a japán-magyar nyelvhasonlítás történetében, de az e kérdésre vonatkozó írásos dokumentumra eddig sajnos még nem sikerült rábukkannom.

[33] *I. m.* 12-213.

[34] Ono Susumu: *Nihongo no seiritsu.* Nihongo no sekai I. kötete. Tokió 1980. 77; 1. még pl. a *Nihongo no kigen. Sekai no gengogakusha ni yoru ronshū.* Szerk. Mabuchi Kazuo. Tokió 1986. Angol címe: *Origins of the Japanese language* — An international collection of essays című kötetben megjelent két angol nyelvű írást Ono, ill. Pon. Kothandaraman tollából.

[35] L. Irén Hegedűs: *Bibliographia Nostratica 1960-1990.* (= Specimina Sibirica IV. Pécs 1992) című kiadványának rá vonatkozó irodalmát. L. még L. Kazár ed.: *Interdisciplinary international workshop „Providence of the Japanese language and the people with which an early stage of this language reached the Japanese island realm".* Hamburg 1985.

[36] ErdMúz. XI, 584-5; Tamulische Studien 7.

EME

Tartalom

Borcsa János: Elöljáróban 5
Bodor András: Szentkatolnai Bálint Gábor, a nyelvtudós 6
Péntek János: Koreszmék és rögeszmék 13
Berta Árpád: Szentkatolnai Bálint Gábor és a keresztény tatárok 21
Bakk Pál: Bálint Gábor Szentkatolna emlékezetében 27
Senga Toru: Bálint Gábor, Pröhle Vilmos és a japán-magyar nyelvhasonlítás története 30

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
KIADVÁNYAIBÓL KAPHATÓ:

Erdélyi Múzeum
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályainak közlönye.
55. kötet. 1993. 1-2. füzet.
55. kötet. 1993. 3-4. füzet.
56. kötet. 1994. 1-2. füzet.

Múzeumi Füzetek
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi és Matematikai Szakosztályának Közleményei.
2. 1993.

Orvostudományi Értesítő
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának közleményei.
64. kötet. 1991.
65. kötet. 1992.
66. kötet. 1993.

Műszaki Tudományos Füzetek
1. Jodál Endre: Számítástechnika az ezredforduló küszöbén.
2. Pálfalvi Attila: Porkohászat.

Erdélyi Tudományos Füzetek
210. Antal Árpád: György Lajos életműve. Köllő Károly: György Lajos irodalmi munkássága. Könyvészeti adalék.
211. Imreh István: A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében.
212. Demény István Pál: A Szent László-legenda és Molnár Anna balladája.
213. Emlékezés Széchenyi Istvánra Erdélyben 1991-ben. Csetri Elek, Fábián Ernő, Benkő Samu, Nagy György írásai.
214. Gaal György: Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdászatig.
215. Kovács Andras: A radnóti várkastély.
216. Muckenhaupt Erzsébet: XVI. századi német reneszánsz típusú szignált könyvkötések a csíksomlyói műemlékkönyvtár gyűjteményében.
217. Bura László: A Szatmári Református Kollégium és diákjai (1610-1852).
218. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793-1993). A marosvásárhelyi tudományos ülésszakon elhangzott előadások.
219. Emlékezés Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben. Az EME emlékülése.

Erdélyi Történelmi Adatok
VI. 1. Wolf Rudolf: Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678.

Romániai Magyar Bibliográfiák
1. Romániai magyar könyvkiadás 1944-1949.

MEGJELENÉS ELŐTT:

Múzeumi Füzetek
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi és Matematikai Szakosztályának Közleményei.
3. 1994.

Erdélyi Múzeum
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának közlönye.
56. kötet. 1994. 3-4. füzet.

Orvostudományi Értesítő
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának közleményei
67. kötet. 1994. Az 1994. évi csíkszeredai tudományos ülésszakon elhangzott előadások.

Megrendelhetők utánvéttel az Erdélyi Múzeum-Egyesület címén:
3400. Cluj. 1. C.P. 191. Románia